



**MAPIRANJE I ANALIZA
PRAVNIH PROPISA
I PRAKSI O PROMJENI
OZNAKE SPOLA
U DOKUMENTIMA**

Nedim Seferović

MAPIRANJE I ANALIZA PRAVNIH PROPISA I PRAKSI
O PROMJENI OZNAKE SPOLA U DOKUMENTIMA

Sarajevo, 2022.

Edicija: *Ljudska prava Sarajevski otvoreni centar*

Publikacija broj 84

Naslov: *Mapiranje i analiza pravnih propisa i praksi o promjeni oznake spola u dokumentima*

Autor: *Nedim Seferović*

Urednik: *Amil Brković*

Lektura i korektura: *Sandra Zlotrg*

Prelom i dizajn: *Andrej Arkoš*

Prevod: *Context o.d.*

Izdavač: *Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba*

Za izdavača: *Emina Bošnjak*



© Sarajevski otvoreni centar / autor

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na e-mail: office@soc.ba. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost njenog autora.

Publikacija je izrađena uz podršku američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Sarajevskog otvorenog centra i nužno ne odražava stavove USAID-a niti Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

Nedim Seferović

MAPIRANJE I ANALIZA
PRAVNIH PROPISA
I PRAKSI O PROMJENI OZNAKE
SPOLA U DOKUMENTIMA
PRIRUČNIK

Sarajevo, 2022.

ISBN 978-9958-536-73-1

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke
BiH pod ID brojem 49465094

Sadržaj

1. Uvod	7
2. Prikaz pojmova i konceptualne napomene	9
2.1 Spol	9
2.2 Rod	10
2.3 Transrodnost	12
2.4 Tranzicija	14
3. Zakonski okvir i procesni aspekti	17
3.1 Federacija BiH	18
3.1.1 Postupak promjene imena u FBiH	21
3.1.2 Postupak promjene oznake spola u FBiH	22
3.1.3 Postupak promjene jedinstvenog matičnog broja	26
3.2 Republika Srpska	27
3.2.1 Postupak promjene ličnog imena u Republici Srpskoj	29
3.2.2 Postupak promjene oznake spola u Republici Srpskoj	29
3.3 Brčko distrikt Bosne i Hercegovine	31
4. Osvrt na praksu	33
4.1 Presude Europskog suda za ljudska prava u korist transrodnih osoba	33
4.1.1 X protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, predstavka br. 29683/16	34
4.1.2 X i Y protiv Rumunije, predstavka br. 2145/16 I 20607/16	36
4.1.3 Rana protiv Mađarske, predstavka br. 40888/17	38
4.1.4 Y.T. protiv Bugarske, predstavka br. 41701/16	38
4.1.5 S.V. protiv Italije, predstavka br. 55216/08	39
4.1.6 Van Kück protiv Njemačke, predstavka br. 35968/97	40
4.2 Modeli pravnog priznavanja rodnog identiteta – dobre prakse	41
4.2.1. Malta	41
4.2.2 Danska	43
4.2.3 Irska	44
5. Rezultati mapiranja	45
6. Preporuke	47
7. Literatura	49
Propisi	51
O autoru	53
O Sarajevskom otvorenom centru	55

1. UVOD

Kada razmišljamo o određenom fenomenu i kada se u odnosu na njega nastojimo vrijednosno odrediti, često upadamo u zamku samorazumljivosti. Određeni pojmovi i pojave nam djeluju razumljivi sami po sebi, do te mjere da ih prihvatamo bez bilo kakvog kritičkog osvrta. Ova zamka posebno je izražena kod promišljanja roda i spola. Razumijevanje ovih pitanja ogleda se u tome da društveno, historijsko i kulturološko uvjetovanom stratifikacijom rodne uloge pojedinaca izjednačavamo sa njihovim spolom. Spoznajom spolnog određenja pojedinca i/ili pojedinke koju upoznajemo, sretnemo ili vidimo, na binarnoj skali gdje postoje samo dva (anti)poda – muškarac ili žena, smatramo da spoznajemo i njihov rod, a time i društveno propisanu rodnu ulogu. Kao kolektivitet, prema ovim rodnim ulogama određujemo kako se treba ponašati muškarac, kako žena, kako dječak, kako djevojčica, definiramo kakve su njihove emocionalne osobine, kakav treba biti izgled muškarca, a kakav žene, kakve manire trebaju da imaju i kako treba da se ponašaju u različitim prigodama. Pri tome se često koristimo uočavanjem samo komparativnih razlika između muškaraca i žena.

Duboka ukorijenjenost potrebe da vidimo razlike u dihotomiji muškarac – žena predstavlja često prepreku zbog koje nam nije jednostavno prihvatiti mogućnost da se ove razlike ponekad isprepliću, variraju odnosno da su podložne promjenama izvan uslovljenosti spolom. Prekoračenje ovih uloga doživljavamo kao eksces, kao fenomen koji nam je stran, nepoznat i stoga neprihvatljiv.

Međutim, realnost nas demantuje. Posmatrati rod i rodne uloge na ovakav simplificiran način neosnovano je i ne odgovara datosti na kojoj počiva stvarnosti. U stvarnosti, rodne uloge nisu nepromjenjive i zadate vanjskim faktorom, već podložne promjenama i tumačenjima i različitim razumijevanjem. Između “muškarca” i “žene” postoji čitav niz rodnih identiteta, koji su jednako kao i oni stvarni i životni, i koji su karakteristika date osobe koja zaslužuje ništa manje do prihvatanje i poštivanje.

Transrodne osobe svoj rodni identitet izražavaju i doživljavaju na drugačiji način nego što je to tradicionalno uslovljeno. Ove osobe se (samo)identificiraju kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili na neki drugi način, pri čemu se ova identifikacija ne temelji na njihovom biološki pripisanom spolu. Upravo zbog osjećaja nesrazmjera između bioloških spolnih karakteristika i vlastite rodne percepcije, ove osobe osjećaju potrebu da svoj identitet definiraju izvan pripisanih karakteristika koje nosi rod. U nekim slučajevima takvo definiranje vlastitog identiteta podrazumijeva i određene prilagodbe u pogledu ličnih podataka. Transrodna osoba, u nastojanju da svoj identitet definira u saglasnosti sa onim što osjeća, može u određenom momentu biti stavljena pred neminovnost (ili sama imati želju) da kroz administrativne procedure prilagodi (ili izmijeni) svoje podatke u pogledu spola ili imena. Kao i u mnogim drugim, i u ovom segmentu transrodne

osobe su često izložene predrasudama, diskriminaciji i neprihvatanju. Ovaj negativan stav prema transrodnim osobama i njihovim nastojanjima da izraze svoj vlastiti rod i spol izvan konvencionalno prihvaćenih obrazaca za posljedicu ima uskraćivanje mogućnosti vlastite koncepcije privatnih, ličnih elemenata svoje ličnosti. Potrebno je stoga imati u vidu da je pitanje roda i spola u krajnjoj liniji pitanje ličnosti, te je dakle isključivo lično. Društveni konstrukti ne bi trebali imati prevagu nad pravom na samoodređenje bilo koje osobe kada su u pitanju karakteristike koje su zaista vlastite, a ne društvene, i na koje ove osobe kao individue imaju puno pravo, koje ne može biti ograničeno niti uskraćeno bilo kakvim proizvoljnostima koje bi poticale iz straha od nekonvencionalnog. S druge strane, društvo ima i pozitivnu obavezu prema transrodnim osobama, kao i prema bilo kojoj drugoj osobi, a to je da omogući da osoba (transrodna ili ne) uživa maksimum prava zagarantovanih pozitivnim propisima i osnovnim civilizacijskim normama.

Ova publikacija nastala je prvenstveno kako bi pružila osnovne informacije o pitanjima značajnim za službenike/ce javne uprave pri provođenju trenutno važećih zakonskih i podzakonskih rješenja u korist prava i ravnopravnosti transrodnih osoba. Njena namjera je da posluži kao resurs kojim će se službenici/e javne uprave na adekvatan način upoznati sa relevantnim zakonskim rješenjima, dobrim praksama, te koji će koristiti u svom radu u predmetima promjene oznake spola u ličnim dokumentima. Pored toga, cilj priručnika je unaprijediti znanja i kapacitete predstavnika/ca javne uprave u BiH jasnim smjernicama i efikasnim modelom pravnog priznavanja rodnog identiteta, u cilju ostvarivanja najbolje prakse poštivanja prava transrodnih osoba u procesima prilagodbe spola, s osvrtnom na dobre prakse iz regiona i Evrope.

2. PRIKAZ POJMOVA I KONCEPTUALNE NAPOMENE

Za pravilno shvatanja veoma kompleksnog pitanja transrodnosti, nužno je poći od osnovnih pojmova kako bismo se upoznali sa fenomenologijom, karakteristikama i najznačajnijim postulatima koji omogućavaju razumijevanje transrodnih osoba, njihovog položaja u društvu, problema sa kojima se susreću i načina za njihovo prevazilaženje.

Razumijevanje fenomena transrodnosti neminovno zahtijeva iskorak iz konvencionalnih pristupa definiranju pojmova spola i roda. Ovo može izgledati kao zahtjevan zadatak kada se ima u vidu da ove pojmove često prihvatamo kao potpuno samorazumljive i toliko jasne da ne vidimo potrebu da preispitamo svoje poimanje značenja koje stoji iza ovih riječi. Nerijetko se između pojmova spola i roda stavlja i znak jednakosti jer se shvataju kao sinonimi.

2.1 Spol

Prema uvriježenim definicijama, spol (lat. *sexus*) je skup biohemijskih, genetičkih, anatomskih i fizioloških obilježja po kojima se organizmi neke vrste dijele na muške i ženske. Drugim riječima, spolom se smatraju biološke značajke koje obilježavaju ljudska bića kao žene i muškarce.

U društvenim naukama spol se definira kao društvena i zakonska klasifikacija bioloških značajki po kojima se osobe dijele na samo dvije kategorije, na muški i ženski. Spol na osnovi genitalija i reproduktivnih funkcija tako predstavlja *znajanje* o tijelu te je također podložan interpretacijama i kulturno uvjetovan.¹ Dakle, spol je izraz klasifikacije osoba kao “muške” osobe ili “ženske” osobe. Ovakva klasifikacija primarno je medicinska i zakonska. Medicinska, zato što se po rođenju djetetu formalno pripisuje spol na osnovu izgleda njegove eksterne anatomije, a zakonski zato što će ovako klasificiran spol biti u konačnici temelj za administrativnu proceduru upisa spola u matične knjige odnosno rodni list. Nadalje, naknadne analize u pogledu spola (ali i spolnog i rodnog identiteta) koje bi se mogle javiti u toku života pojedinca obavljaju se upravo pod okriljem medicinske struke. Kategoriju spola, odnosno matični broj koji sadrži oznaku za spol moguće je promijeniti samo na osnovu promjena koje svoje utemeljenje imaju u medicinskoj dokumentaciji. Određivanje spola, sagledano sa biološko-medicinskog aspekta u kontekstu prethodno iznesenog, u obzir uzima kombinaciju bioloških karakteristika osobe koje uključuju hromosome, hormone,

¹ Borić, R., ur. (2007) *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.

interne i eksterne reproduktivne organe (gonade, odnosno testise i jajnike).²

Dakle, pri formalnom razumijevanju pojma spola, definicija se izvodi iz medicinskih i zakonskih klasifikacija bioloških karakteristika, na osnovu kojih se osobe određuju u dvije kategorije, u binarno postavljenom sistemu “žensko” – “muško”. Međutim, transrodne studije naglašavaju da – i pored toga što uključuje određene biološke aspekte (prije svega hormone, hromozome, gonade i spolne organe) – spol nije nepromjenjiv te je i on društvena kategorija. Ovakav stav podržan je i modernim razumijevanjima biologije kao nauke koja idu ka tome da spol nije binaran, kao i činjenicom da postoje interspolne osobe. Ne može se dakle svesti na binarne okvire “muškog” i “ženskog”.³

2.2 Rod

Pored pojma spola, od krucijalnog značaja za razumijevanje fenomena transrodnosti jeste i pravilno razumijevanje pojma roda. Pri tome treba praviti distinkciju između spola, kao karakteristike koja se pojedincu/ki pripisuje pri rođenju, o čemu je prethodno bilo riječi, i roda kao šireg i kompleksnijeg pojma. Rod (engl. *gender*) je pojam koji se odnosi na društvene distinkcije između žena i muškaraca. Rod se definira kao društveno-kulturalni koncept kojim se pridaje značenje razlici između spolova, kao tvorbeni element društvenih odnosa koji se temelje na uočenim razlikama između spolova te kao primarni način označavanja moći. Kulturno uvjetovana rodna podjela na muško i žensko, naime, nije binarno simetrična ni vrijednosno neutralna, već je uspostavljena na hijerarhijskom načelu i kao takva povratno djeluje na društvene odnose spolova u određenoj zajednici.⁴ Rod je u tom smislu primarno društvena i kulturološka kategorija.

U preovladavajućem narativu, rod je konstruiran na temelju biološkog spola, odnosno biološki uvjetovane razlike doprinose razvoju rodnog identiteta koji se izražava kroz lični doživljaj pojedinca kao žene ili muškarca. Međutim, to je istovremeno i pojam koji nadilazi i prevazilazi individualni identitet, i proteže se i na društvene i kulturalne stereotipe o ženskosti i muškosti. Rod u tom smislu pored osnova za individualno psihološko gledište o samome sebi, predstavlja i skup elemenata, karakteristika i ponašanja koja su društveno očekivana od žena s jedne strane i muškaraca s druge.

² Ženski spolni hromozomi označavaju se oznakom XX (homogametni spol), s obzirom da sve jajne stanice nose jedan X hromozom, dok muški nose oznaku XY (heterogametni spol) jer spermatozom nastaju dvije vrste spermija: X (50%) i Y (50%). Kojeg će spola biti potomak ovisi o tome koji će spermij (X ili Y) oploditi jajnu stanicu (X). Hormonalno, ženski spol podrazumijeva viši nivo estrogena, a muški viši nivo (de)testosterona. U pogledu reproduktivnih organa odnosno gonada, ženski spol karakterizira klitoris i vidljiv vaginalni kanal, a muški spol testisi i penis.

³ Banović, D. et al. (2015). Život van zadatih normi: Transrodnost u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

⁴ Borić, R., ur. (2007), op. cit.

Drugim riječima, rod je identitet koji definišemo sami/e, i način na koji se mi sami/e rodno identifikujemo ne mora da se poklapa sa spolom koji nam je određen rođenjem, pa je tako rod društveni konstrukt spola koji sam po sebi određuje društvene uloge “muškaraca” i “žena”. Također, rod može biti i individualni konstrukt vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili nadilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge “muškaraca” i “žena” kao i cijelu binarnu osnovu “muškog” i “ženskog”.⁵

Stoga rod možemo posmatrati kao konstrukt koji služi kao osnov putem kojeg se pojmovima i kategorijama spola daje društveni kontekst i društveno značenje. Rod se odnosi na norme, uloge, vrijednosti, emocije, ponašanja, jezik, imena, boje, odjeću, obuću, nakit, šminku, frizure, hobije, sportove, zanimanja, parfeme, igračke...⁶ Svi navedeni, ali i mnogi drugi elementi, predstavljaju određena očekivanja. Društvo konvencionalno na osnovu spolne podjele na “muško” i “žensko” pred pojedince/ke postavlja takva očekivanja, zasnovana na rodnim ulogama.

Te uloge podrazumijevaju skup kako nevidljivih tako i jasno izraženih pravila koja upravljaju rodnim odnosima te dodjeljuju različite poslove i vrijednosti, odgovornosti i dužnosti muškarcima i ženama.⁷ Društvo od pojedinaca/ki ima očekivanja bazirana na njihovom spolu, pa tako govorimo o stereotipnim rodnim ulogama, koje se javljaju već od najranijeg životnog doba. Za “dječake” je tako općeprihvaćeno da pokazuju individualnost, fizičku snagu, afinitet ka sportu i općenito takmičarski duh, da u određenom periodu (često već u najranijim godinama) razviju sposobnost da sakrivaju svoje emocije, dok se od “djevojčica” očekuje da razviju pristojne manire, da pokazuju nježnost, spremnost na suradnju. Od najranijih godina, stratifikacija se ogleda i u “muškim” odnosno “ženskim” igračkama, bojama, hobijima i sl.

Kroz ovakvu diferencijaciju rod i rodne uloge se uče i usvajaju od najranijeg djetinjstva, da bi se u kasnijim fazama života kroz različite norme reproducirali i na ličnom nivou prihvatili kao potpuno prirodni. U situaciji kada se određeni fenomen percipira kao prirodan, sve što odudara od tog konstrukta po automatizmu se doživljava neprirodnim.

Međutim, suprotno općeprihvaćenom i uvriježenom stajalištu, ove uloge nisu fiksne, nepromjenjive i zadane same po sebi. Razlog je taj što je rodni identitet svakog pojedinca/ke po svojoj prirodi unutrašnji, duboko ličan osjećaj.

⁵ Banović, D. et al. (2015), op. cit.

⁶ Lezbijska organizacija Rijeka “LORI”, ur. (2012). Put u prostranstvo, Transrodnost, transeksualnost, rodna normativnost. Rijeka: LORI.

⁷ Borić, R., ur. (2007), op. cit.

2.3 *Transrodnost*

Za transrodne osobe, njihov lični interni identitet ne podudara se sa spolom koji im je pripisan pri rođenju, za razliku od većine osoba koje prihvataju i na ličnom nivou internaliziraju društveno zadate uloge. Iz općeprihvaćenih definicija transrodnosti danas možemo izvesti zaključak da se kod pojma transrodnih osoba radi o općem, generalnom pojmu koji se koristi za opisivanje osoba čiji se rodni identitet razlikuje od spola koji im je pripisan pri rođenju. Rodni identitet zapravo predstavlja unutrašnji, lični osjećaj bivanja “muškarcem”, “ženom” ili nepoistovjećivanje ni sa jednim u binarnom sistemu spolova i rodni uloga.

Po rođenju, svakoj osobi biva dodijeljena oznaka spola, na osnovu ranije spomenutih karakteristika koje utvrđuje medicinsko osoblje. U većini slučajeva, ispostavit će se da ovako pripisan spol ne odstupa od identifikacije koju osoba sama ima kroz život, pa će se tako osoba kojoj je pripisan muški spol pri rođenju kroz život identificirati sa muškim spolom, odnosno internalizirati će ovu identifikaciju i na ličnom nivou se osjećati muškarcem, kao što će osoba kojoj je pri rođenju pripisan ženski spol prihvatiti i kroz život se identificirati kao žena. Međutim, u slučaju transrodnih osoba, u određenom životnom periodu transrodna osoba će na ličnom planu shvatiti da se ne identificira sa spolom koji joj je pripisan pri rođenju. Za razliku od osoba kod kojih postoji podudarnost pripisanog spola i vlastite identifikacije, transrodne osobe će u datom momentu preispitivati vlastiti rodni identitet. Dakle, transrodnost se zasniva na samoodređenju i ličnom osjećaju. Osoba zna da je transrodna onda kada spozna da se spol koji joj je pripisan pri rođenju ne podudara sa rodnom koji u ličnom doživljaju same sebe osjeća kao svoj vlastiti.

Pitanje momenta kada neka osoba shvata da je transrodna uvijek je individualno. Neke transrodne osobe tvrde da su oduvijek na određeni način znale da se ne mogu identificirati sa spolom koji im je pripisan pri rođenju. Druge će prolaziti kroz dugotrajan proces izbjegavanja razmišljanja o tome, često zbog pojačanog rizika od stigmatizacije, društvene osude ili srama.

Za osobe čiji se rodni identitet na ličnom planu podudara sa spolom pripisanim pri rođenju, i koje zato nisu prošle kroz proces preispitivanja vlastitog rodni identiteta, može biti zahtjevno razumjeti osjećaj transrodne osobe. Stoga je kod pokušaja razumijevanja kako se osjećaju transrodne osobe svrsishodno proći kroz ilustrativan misaoni eksperiment. Rodni identitet je svojstven svakoj osobi, bila ona transrodna ili ne. Imajući to u vidu, potrebno je sebi postaviti pitanje: kako biste se osjećali kada bi vam skoro sve osobe u vašem okruženju, uključujući vašu porodicu, prijatelje, poznanike, pa čak i ljekare, nedvosmisleno objašnjavale da spol s kojim ste rođeni nije vaš. Kakva bi osjećanja kod vas izazvala situacija u kojoj se jednog dana probudite i čitav svijet vas pokušava ubijediti da vaše tijelo odgovara karakteristikama spola za koji znate da nije vaš, ili da

vas okruženje posmatra kao muškarca, očekujući da se ponašate i osjećate kao muškarac, iako ste zapravo žena, ili obrnuto.⁸

Potrebno je napomenuti i to da postoji suštinska razlika između rodnog identiteta transrodnih osoba i njihove seksualne orijentacije. Često je u javnosti prisutna stereotipna predstava o transrodnim osobama kao osobama čija se transrodnost izjednačava sa seksualnom orijentacijom, pa se za transrodne osobe sa pripisanim muškim spolom pretpostavlja da osjećaju seksualni afinitet prema pripadnicima istog spola, i obratno, da transrodne osobe sa pripisanim ženskim spolom seksualno privlače osobe ženskog spola. Međutim, rodni identitet, kao što je ranije istaknuto, odnosi se na interno shvatanje i spoznaju vlastitog roda, primjera radi, znanje osobe da je muškarac ili žena (ili bilo kojeg drugog roda). Seksualna privlačnost ne odnosi se na ovo pitanje, već na fizičku, emocionalnu i/ili romantičnu privlačnost prema drugoj osobi sa svim njenim karakteristikama i posebnostima.

Baš kao i cisrodne osobe,⁹ transrodne osobe mogu biti bilo koje seksualne orijentacije. Tako transrodni muškarac (dakle osoba koja danas živi kao muškarac i tako sebe poima) može biti primarno zainteresiran za muškarce, i stoga se deklarirati kao homoseksualan muškarac, ili osjećati seksualnu privlačnost prema ženama i tako se deklarirati kao heteroseksualan muškarac, ili u konačnici biti bilo koje druge seksualne orijentacije. Isto je primjenjivo i na transrodne žene (u smislu osobe koja živi kao žena i tako sebe samu doživljava). Transrodne osobe, bez obzira na njihov partikularni identitet, mogu biti heteroseksualne, homoseksualne, biseksualne ili queer,¹⁰ ili se određivati kao potpuno aseksualne ili potpadati pod bilo koju drugu klasifikaciju seksualne orijentacije. Ukratko: seksualna orijentacija odnosi se na pitanje ko nas privlači; rodni identitet odnosi se na pitanje ko smo.

Također, potrebno je napraviti distinkciju i između transrodnih i interspolnih osoba. Interspolne osobe su osobe čija anatomija reproduktivnih organa ili gena ne odgovara uobičajenim određenjima muškog ili ženskog spola. Za razliku od ovog pojma koji je određen anatomskim ili biološkim karakteristikama, kod

⁸ Na ovom mjestu koristimo se ponešto simplificiranom spolnom i rodnom stratifikacijom na binarnoj skali "muško" – "žensko". U stvarnosti, transrodnost podrazumijeva čitav spektar rodnih identiteta, pa se tako transrodne osobe mogu identificirati kao trans muškarci, trans žene, ali i kao rodno fluidne osobe, nebinarne ili rodnoqueer osobe, bezrodne ili rodno neutralne i sl. Međutim, za potrebe ilustracije i konceptualizacije u ovom primjeru dovoljno je zadržati se na navedenom primjeru.

⁹ Cisrodnost (cis) je termin za ljude čiji osjećaj ličnog identiteta odgovara spolu i rodu koji im je dodijeljen po rođenju. Cisrodnost podrazumijeva da osobe imaju rodni identitet ili izvršavaju rodnu ulogu koju društvo smatra prikladnom za dati spol.

¹⁰ U ovom kontekstu, termin se koristi u smislu lične samoidentifikacije i identiteta koji kao glavnu karakteristiku ima nepristajanje na "samorazumljivo" slijeđenje društvenih pravila, odnosno primarno kao vlastito identifikaciono obilježje koje nosi zahtjev za propitivanjem i/ili odbijanjem konvencionalnih normi, uključujući i one koje se odnose na seksualnu orijentaciju.

transrodnih osoba ove karakteristike igraju sekundarnu ulogu. Primarno, transrodnost definira interni, samoodređujući i samodefinirajući odnos prema vlastitom rodnom identitetu. Kod interspolnih osoba radi se o tome da ih primarno kao takve određuje činjenica da njihova fizionomija (primarno fizionomija reproduktivnih organa) ili genetska i hormonalna struktura nije ni tipično muška ni tipično ženska.

Postoji niz stanja koja dovode do medicinskog zaključka o interspolnosti. Određene osobe se rađaju sa XY hromozomima, ali posjeduju ženske genitalije i sekundarne spolne karakteristike. Kod drugih interspolnih osoba, karakteristično je da su rođene sa XX hromozomima, ali ne posjeduju anatomske karakteristike maternice. Navedena dva stanja su samo dvije opcije i navedena su radi ilustracije. Međutim, postoji mnogo veći broj medicinsko-bioloških varijacija koje se smatraju interspolnošću. U tom smislu, između pojmova transrodnosti i interspolnosti ne može se stavljati znak jednakosti, iako ne stoje u odnosu isključivosti. U tom smislu nije isključena mogućnost da će se interspolna osoba odrediti kao transrodna.

2.4 *Tranzicija*

Tranzicija se najjednostavnije može definirati kao proces tokom kojeg osoba usklađuje svoje rodno izražavanje i/ili tijelo sa svojim rodnim identitetom. Pod rodnim izražavanjem podrazumijeva se vanjska manifestacija, odnosno način na koji se bilo koja osoba (transrodna ili ne) ispoljava prema "vani" kroz svoje ponašanje, odijevanje, govor tijela, te druga vanjska obilježja kao što su frizura, šminka, način izražavanja, tjelesna obilježja, nakit, tetovaže i tome slično. Tranzicija se u tom smislu može posmatrati i kao prijelaz osobe iz spola koji joj je pripisan pri rođenju ka spolu koji interno doživljava vlastitim.

Tranzicija uključuje psihološku/psihijatrijsku procjenu, terapiju hormonima, nadgradnju ili izgradnju sekundarnih spolnih obilježja, život u drugom rodnom identitetu i operativne zahvate prilagodbe spola. Ovaj proces uključuje i promjenu imena na legalno dokumentiran način u državama u kojima je to moguće.¹¹ Neke transrodne osobe ne žele mijenjati svoje tijelo ni korištenjem hormona niti operativnim zahvatima, već izražavaju različite aspekte svog rodnog identiteta koji je drugačiji od spola pripisanog po rođenju.¹² Tranzicija je duboko lični proces sa individualnim karakteristikama svojstvenim svakoj pojedinačnoj osobi na vlastiti način. Ne postoje očekivani, uobičajeni ili nužni elementi tranzicije. Naprotiv, svaka osoba prema vlastitoj procjeni i potrebama donosi odluku šta će konkretno poduzeti u ovom procesu, kada i na koji način.

¹¹ Banović, D. et al. (2015), op. cit.

¹² Todorović, J., Lazić, S.D. (2020). Vodič kroz tranziciju za trans osobe u Srbiji. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.

Tranziciju kao pojam možemo posmatrati sa:

- društvenog,
- pravnog i
- medicinskog aspekta.

Pod društvenim aspektom tranzicije podrazumijevamo prije svega autovanje¹³ sebi i drugima, te usklađivanje rodnog izražavanja. Autovanje sebi dešava se kada transrodna osoba spoznaje i prihvata vlastiti rodni identitet kao svoj, a nakon što taj identitet otkrije drugima, može se reći da se ta osoba autovala drugima. Iako ovako opisano autovanje djeluje kao banalan proces, u stvarnosti je sasvim suprotno. Zbog niza razloga, ovakvi koraci su za transrodne osobe često veoma teški, i podrazumijevaju ogromne psihičke i emocionalne napore, zbog straha od reakcije okoline, odbacivanja ili nasilja. Pored autovanja, transrodne osobe mogu odlučiti i da svoje rodno izražavanje u svim svojim elementima ili samo u nekim usklade sa rodnim identitetom, npr. da promijene način oblačenja.

Pravni aspekt tranzicije podrazumijeva poduzimanje određenih radnji kako bi transrodna osoba svoj rodni identitet pravno legitimirala u svakodnevnom životu. Ovdje je riječ o formalnom procesu, zasnovanom na načelu samoodređenja, koji podrazumijeva promjenu podataka u ličnim dokumentima – promjenu imena, oznaku spola, dobijanje novih ličnih dokumenata – kako bi ti podaci nakon promjene odgovarali rodnom identitetu transrodne osobe.

Medicinska tranzicija¹⁴ podrazumijeva prilagođavanje bioloških spolnih karakteristika rodnom identitetu. U ovom smislu, tranzicija može podrazumijevati psihološku, psihoterapijsku i medikamentoznu podršku transrodnim osobama. Adekvatna psihijatrijska i psihološka pomoć za transrodnu osobu može značiti olakšanje u istraživanju njenog rodnog identiteta i izražavanja, može olakšati proces autovanja, eventualno utvrđivanje nužnih medicinskih intervencija u procesu prilagođavanja spola, ali može istovremeno biti i pomoć i podrška članovima porodice transrodne osobe. Pored psihijatrijske evaluacije, medicinska tranzicija podrazumijeva i evaluaciju specijaliste endokrinologa koji provjerava zdravstveno stanje organizma, spremnost na uključivanje hormonske terapije, koju, ukoliko smatra da su za to ispunjeni preduslovi, određuje i prati. Ukoliko

¹³ Autovanje (engl. coming out [of the closet] – dosl. “izlazak iz ormara”) je pojam kojim se opisuje dobrovoljno javno iskazivanje vlastitog rodnog identiteta, koje je uslijedilo nakon prihvatanja ličnog identiteta nakon što je određeno vrijeme bio držan u tajnosti ili potisnut.

¹⁴ Svjetska zdravstvena organizacija je u recentnom izdanju Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB-11), koje je usvojeno 2019. godine, transrodna stanja premjestila iz poglavlja u kojem se nalaze mentalni poremećaji u novo poglavlje koje se tiče reproduktivnog zdravlja. Ova promjena znači depatologizaciju transrodnosti, odnosno predstavlja ozvaničenje prevalentnog trenda medicinske nauke prema kojoj se transrodnost ne smatra poremećajem ličnosti i ponašanja, već se dijagnosticira kao “rodni nesklad” kojim se opisuje stanje osobe čiji se rodni identitet ne podudara sa spolom pripisanim osobi pri rođenju. MKB-11 je u zvaničnoj primjeni od 2022. godine.

se transrodna osoba odluči da i hirurškim putem prilagodi spol rodnom identitetu, medicinska tranzicija obuhvata hiruršku fazu koja podrazumijeva preoperativne hirurške konsultacije sa odgovarajućim specijalistima, te pristupanje odgovarajućem hirurškom zahvatu.

Značajno je naglasiti i to da se neke transrodne osobe iz najrazličitijih razloga odlučuju da tranziciju urade do određenog stepena. Treba imati u vidu to da, bez obzira na to da li je urađena potpuna ili djelimična medicinska tranzicija tj. prilagodba spola rodnom identitetu, svaka vrsta tranzicije *per se* jednako je vrijedna i legitimna.

Za potpuno razumijevanje opisanih pojmova zasigurno je potreban mnogo veći prostor, detaljnija analiza i opširniji spoznajni okvir nego što je ovdje pruženo. Međutim, potrebno je barem na osnovnom nivou pokušati percipirati ove temeljne pojmove koji se tiču transrodnih osoba, barem kako bi se stekla predstava koliko je to kompleksan fenomen, i kako bi se odstupilo od konvencionalnih shvatanja koja su često za transrodne osobe nepovoljna i/ili diskriminirajuća.

Kada se govori o transrodnim osobama, nužno je naglasak staviti na riječ osobe, jer u konačnici ono što transrodne osobe određuje, a posebno u kontaktu sa često zamršenim administrativnim procedurama, nije primarno njihova transrodnost, već zahtjev da se tretiraju sa jednakim dignitetom i poštovanjem kao i svaka druga osoba, bez razlika u pogledu njihovog spola, rodnog identiteta, izgleda ili bilo koje druge značajke. Ovaj zahtjev poprima poseban značaj kada se ima u vidu da transrodne osobe često u različitim situacijama doživljavaju neugodnosti, nefer postupanje, društvene osude, teške oblike diskriminacije pa čak i nasilje, u svakodnevnom životu, na ulici, na poslu ili u vezi sa poslom, u obrazovnom sistemu, u pogledu zdravstvene zaštite i u mnogim drugim aspektima života.

3. ZAKONSKI OKVIR I PROCESNI ASPEKTI

Iako je normativni okvir u Bosni i Hercegovini donekle otvorio vrata efikasnom rješavanju zahtjeva za upis promjene spola u javnim knjigama i ličnim dokumentima, i dalje postoje nedostaci koji taj postupak čine neefikasnim, nedorečenim i potencijalno degradirajućim za transrodne osobe.

Država bi kroz osnovna načela normativnog okvira u ovom području, po pravilu, trebala garantirati transrodnim osobama minimalni standard koji će omogućiti poštovanje prava i sloboda tih osoba. Ovaj minimalni standard očituje se kroz zahtjev da:

- a) država obezbijedi sveobuhvatnu mogućnost pravnog priznavanja prilagodbe spola kroz efikasne, transparente, pristupačne i fer procedure,
- b) takve procedure maksimalno zaštite pravo na privatnost i ostala prava transrodnih osoba zagarantirana ustavom i međunarodnim dokumentima,
- c) država omogući puno uživanje prava iz tačke a) bez kompromitiranja drugih zagarantovanih prava i sloboda.

Pri razmatranju kako normativnog okvira tako i proceduralnih aspekata postupaka za promjenu oznake spola u ličnim dokumentima, uvijek se mora imati u vidu katalog prava i sloboda zagarantovan Ustavom Bosne i Hercegovine kao i Ustavom oživotvorenu činjenicu direktnog dejstva i primjene Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u domaćem pravnom poretku.

Trenutno važeći zakonodavni okvir u BiH nije u potpunosti zadovoljavajući, te određeni nedostaci mogu pod određenim uslovima biti izvor povrede ljudskih prava transrodnih osoba. Međutim, postupci po zahtjevima, kao i prava podnositelaca zahtjeva za promjenu oznake spola u ličnim dokumentima ne mogu nužno čekati donošenje i usvajanje potpunog i zadovoljavajućeg zakonskog okvira, ali se moraju voditi tako da se poštuje pravo na samoopredjeljenje transrodnih osoba. Stoga u nastavku teksta donosimo trenutno važeći zakonski okvir za promjenu ličnih dokumenata transrodnih osoba u BiH, sa prikazom zakonskih i podzakonskih akata, po redoslijedu koji odgovara cjelini koju uređuje pojedini propis i uz osvrt na stanje u oba bosanskohercegovačka entiteta, kao i stanje u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine.

Za pitanje činjenice spola u administrativnom smislu od značaja su propisi koji uređuju matične knjige, koji su u nadležnosti entiteta i Brčko distrikta BiH, te Zakon o jedinstvenom matičnom broju koji je donesen na državnom nivou. Razlog za to je činjenica da se spol upisuje u matične knjige, kao i to što jedinstveni matični broj svakog građanina/građanke BiH u svojoj strukturi sadrži

cifre koje diferenciraju muški i ženski spol, o čemu će više detalja bitni izneseno u nastavku teksta.

3.1 Federacija BiH

Zakon o matičnim knjigama Federacije BiH

Zakon o matičnim knjigama Federacije Bosne i Hercegovine objavljen je u “Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine”, broj 37/12, uz izmjene i dopune tog zakona koje su objavljene u “Službenim novinama Federacije BiH”, broj 80/14.

Ovim zakonom uređuju se: nadležnost za vođenje matičnih knjiga, vrste i sadržaj matičnih knjiga, matični registar, upis podataka u matične knjige, upis činjenica u matične knjige na osnovu isprava inozemnih organa, vođenje i čuvanje matičnih knjiga, izdavanje izvoda i uvjerenja iz matičnih knjiga, uvid u matične knjige i korištenje podataka iz matičnih knjiga, obnavljanje matičnih knjiga, upravni nadzor, rješavanje žalbi i prekršajna odgovornost i druga pitanja koja se odnose na matične knjige u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Značaj ovog Zakona ogleda se u tome da se njime regulira oblast upisa spola u različite vrste matičnih knjiga, uz odredbu koja se direktno tiče promjene spola odnosno upisa takve činjenice u matične knjige. U tom smislu, prema odredbi člana 2. stav 2. Zakona o matičnim knjigama Federacije BiH, spol se normativno prepoznaje kao zakonom određena činjenica koja se upisuje u odgovarajuće matične knjige, ali i kao činjenica čija je promjena moguća i zakonski prepoznata. Shodno stavu 3. pomenute odredbe, ta činjenica (kao i sve ostale činjenice) može se mijenjati ili ispravljati ili upisivati samo na osnovu odgovarajućih rješenja ili drugih akata organa iz člana 7. Zakona o matičnim knjigama FBiH i drugih nadležnih organa predviđenih tim Zakonom koja se donose u skladu sa Zakonom i propisima donesenim na osnovu njega.

Od značaja je imati u vidu i to da Zakon o matičnim knjigama FBiH matičnu knjigu rođenih prepoznaje kao osnovnu matičnu knjigu za lične podatke svake osobe. Ona služi za ustrojavanje ostalih matičnih knjiga i podataka za identifikacijske isprave, tako da podaci u ostalim matičnim knjigama i identifikacijskim ispravama moraju biti istovjetni podacima iz matične knjige rođenih. Shodno tome, matična knjiga rođenih odnosno upis ili izmjena upisa činjenice spola u njoj od primarnog je značaja u kontekstu postupka promjene oznake spola.

Odredba člana 12. Zakona o matičnim knjigama Federacije BiH propisuje koji podaci se upisuju u matičnu knjigu rođenih, pa tako prema stavu 1, to podrazumijeva podatke o rođenju djeteta, uključujući i podatak o spolu djeteta. Zakon izričito prepoznaje mogućnost upisa promjene spola u matične knjige, što proizlazi iz odredbe člana 12. stav 3. ovog Zakona. U ovoj odredbi prepoznate su okolnosti koje mogu nastati u toku života određene osobe, kao što su priznava-

nje i osporavanje očinstva i materinstva, sklapanje braka, prestanak braka, promjene i prestanak državljanstva i tome sl., te promjena spola kao činjenica koja se upisuje u matičnu knjigu rođenih.

Činjenica spola upisuje se prema Zakonu o matičnim knjigama Federacije BiH i u matičnu knjigu državljana, što proizlazi iz odredbe člana 22. stav 1. tačka 1) i 2), kao i u matičnu knjigu umrlih u skladu sa odredbom člana 26. tačka 1).

Za ovu temu od značaja je odredba člana 44. Zakona o matičnim knjigama Federacije BiH, koja propisuje da se upis promjene spola u matičnu knjigu rođenih vrši samo na osnovu pravomoćnog rješenja kantonalnog ministarstva unutrašnjih poslova¹⁵ nadležnog za mjesto prebivališta osobe koja je promijenila spol. Ova odredba značajna je zato što konkretno propisuje stvarnu i mjesnu nadležnost organa koji će odlučivati o zahtjevu za upis promjene spola u matičnu knjigu.

Istina, jezičkim tumačenjem citirane norme mogao bi se izvesti zaključak da je pravomoćno rješenje nadležnog kantonalnog ministarstva osnov za upis promjene spola samo u matičnu knjigu rođenih, a ne i u druge matične knjige u kojima se upisuje spol. Međutim, kako smo ranije napomenuli, matična knjiga rođenih je osnovna knjiga za matične podatke svake osobe, te sa tim sadržajem moraju biti usklađene sve ostale matične knjige i identifikacioni dokumenti. U tom smislu, upis promjene spola po zahtjevu kojem se udovolji u toku postupka ne treba reducirati samo na upis promjene u matičnoj knjizi rođenih, već bi organ u takvim slučajevima trebao *ex officio* prikupiti podatke o tome da li je ta osoba upisana i u druge matične knjige (primjera radi: matičnu knjigu državljana, što će generalno biti slučaj za državljane Federacije BiH i BiH), te odlučiti o upisu promjene i u tim knjigama, u okviru svoje stvarne i mjesne nadležnosti.

Značajno je napomenuti i to da je odredbom člana 4. Zakona o matičnim knjigama Federacije BiH zabranjen svaki oblik diskriminacije “na osnovu spola, vjeroispovijesti, rasne i etničke pripadnosti, boje kože, jezika, nacionalnog ili socijalnog porijekla, obrazovanja i socijalnog statusa kod upisa i izdavanja izvoda i uvjerenja o činjenicama i podacima iz matičnih knjiga, vođenja upravnog postupka u vezi sa činjenicama koje se upisuju u matične knjige i o drugim pitanjima uređenim ovim zakonom.”

Iako lista navedenih zaštićenih karakteristika u ovom slučaju ne obuhvata izričito zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i spolnih karakteristika, nesporno je da se *ratio legis* ove odredbe proteže i na zaštitu od diskriminacije po ovim osnovama, što je veoma značajno u postupcima pokrenutim po zahtjevima transrodnih osoba. Bez obzira na to, izmjene i dopune zakona koje bi se ogledale u proširenju kataloga zaštićenih karakteristika u odnosu na koje je zabranjena diskriminacija, dodavanjem i dru-

¹⁵ U tekstu odredbe člana 44. ovog Zakona navodi se “kantonalno ministarstvo”, međutim shodno odredbi člana 14. istog Zakona, jasno je da se kantonalno ministarstvo odnosi na kantonalno ministarstvo unutrašnjih poslova.

gih zaštićenih karakteristika koje su predviđene Zakonom o zabrani diskriminacije BiH, uključujući tu i “seksualnu orijentaciju, rodni identitet, spolne karakteristike”, bile bi svrsishodne, opravdane i utemeljene na zakonskoj obavezi iz člana 24. stav 1. i 2. Zakona o zabrani diskriminacije BiH.

Uputstvo o načinu vođenja matičnih knjiga Federacije BiH

Provedbeni propis koji detaljnije regulira, između ostalog, i pitanje upisa promjene spola u matične knjige je Uputstvo o načinu vođenja matičnih knjiga Federacije BiH (“Službene novine FBiH”, br. 51/13, 55/13, 82/13 i 6/15).

Odredba poglavlja II stav 2) tačka 8. propisuje izričitu nadležnost kantonalnog ministarstva za pitanje promjene spola i utvrđivanje identiteta (imena te osobe), kako je utvrđeno u članu 44. Zakona o matičnim knjigama Federacije BiH. U poglavlju VII (Naknadni upisi u matične knjige), tačkom 63. je propisano da podaci u matičnim knjigama predstavljaju promjenu i rješavaju se u okviru naknadnog upisa ako se odnose na pitanja ličnog imena, spola i državljanstva u matičnoj knjizi rođenih.

Od posebnog značaja je stav 2. tačke 66. ovog poglavlja, s naslovom Postupak upisa promjene spola u matičnu knjigu rođenih. Prema toj odredbi:

“66. Upis činjenice promjene spola u matičnu knjigu rođenih, koja je predviđena u članu 44. Zakona, vrši se na osnovu pravosnažnog rješenja koje donosi nadležno kantonalno ministarstvo. Postupak se pokreće po zahtjevu stranke.

Pri rješavanju tog zahtjeva to ministarstvo mora utvrditi dvije činjenice i to: prvo, promjenu spola, a onda lično ime tog lica koje u zahtjevu navede to lice. Za utvrđivanje tih činjenica, pored obavezne medicinske dokumentacije koja se odnosi na promjenu spola, koriste se prema potrebi i drugi dokazi predviđeni Zakonom o upravnom postupku, o čemu odlučuje to ministarstvo. U donesenom rješenju mora se posebno navesti spol, a posebno lično ime tog lica koje bude određeno u skladu sa Zakonom o ličnom imenu.”

Član 9. stav 2. Zakona o ličnom imenu Federacije BiH (“Službene novine FBiH”, broj 7/12) propisuje da:

“Lice može promijeniti lično ime ili samo ime ili samo prezime nakon promjene porodičnog ili ličnog statusa (usvojenje, priznanje i utvrđivanje očinstva ili materinstva, sklapanje braka, prestanak braka – razvod ili poništenje braka, smrt bračnog partnera ili proglašenje bračnog partnera umrlim, promjena spola) ili na lični zahtjev.” Radi se, dakle, o mogućnosti koju transrodna osoba može iskoristiti prilikom podnošenja zahtjeva za upis promjene oznake spola, ali nikako o uvjetu za takvu promjenu. To znači da osoba može zatražiti i samo promjenu oznake spola, bez promjene imena, ili istim zahtjevom tražiti i promjenu imena, što je prepušteno na volju svakom pojedincu/ki.

3.1.1 Postupak promjene imena u Federaciji BiH

Promjena ličnog imena regulisana je Zakonom o ličnom imenu Federacije BiH ("Službene novine Federacije BiH", br. 7/12), koji odredbom člana 9. propisuje da svaka osoba ima pravo da promijeni lično ime, odnosno samo ime ili samo prezime, osim u slučajevima za koje je drugačije određeno tim Zakonom.

Postupak promjene ličnog imena pokreće se zahtjevom koji mora sadržavati lično ime koje se traži, a Zakon u članu 14. izričito propisuje koje dokumente podnosilac treba priložiti uz zahtjev:

- 1) izvod iz matične knjige rođenih i uvjerenje o državljanstvu za podnosioca zahtjeva;
- 2) izvodi iz matičnih knjiga u kojima je upisana činjenica čija je promjena predmet postupka;
- 3) fotokopija lične karte;
- 4) uvjerenje o mjestu prebivališta;
- 5) uvjerenje nadležnog suda da se protiv podnosioca zahtjeva ne vodi krivični postupak;
- 6) uvjerenje nadležnog poreskog organa da nema neizmirenih poreskih i carinskih obaveza.

Zahtjev za promjenu ličnog imena podnosi se kantonalnom ministarstvu unutrašnjih poslova prema mjestu prebivališta podnosioca zahtjeva. Negativne pretpostavke za udovoljavanje zahtjevu su izričito propisane zakonom, pa se tako promjena ličnog imena ili samo imena ili samo prezimena neće odobriti osobi protiv koje se vodi krivični postupak, ili osobi koja je osuđena za krivično djelo dok kazna nije izvršena, ili dok traju pravne posljedice osude, osobi za kojom je raspisana međunarodna potraga, kao ni osobi za koju se utvrdi da je zahtjev podnijela radi izbjegavanja obaveza utvrđenih aktom nadležnih organa.

Ukoliko pozitivno odluči po zahtjevu, kantonalno ministarstvo unutrašnjih poslova dostavlja rješenje o promjeni ličnog imena odmah po pravomoćnosti matičaru koji vodi matične knjige za osobu koja je izvršila promjenu ličnog imena, matičaru koji vodi matične knjige u koje je upisana činjenica rođenja za dijete osobe koja je izvršila promjenu ličnog imena, organu koji vodi evidencije o građanima na osnovu upisa u matičnu knjigu rođenih i drugim organima nadležnim za vođenje evidencija o građanima prema posebnim propisima, a uključuju podatak koji je u postupku promijenjen u skladu sa ovim Zakonom.

Osoba kojoj je odobrena promjena ličnog imena ne može podnijeti novi zahtjev za promjenu ličnog imena u roku od pet godina od dana izvršenog upisa promijenjenog ličnog imena u matične knjige, ukoliko posebnim zakonom nije drugačije propisano.

Osoba koja je promijenila lično ime ili samo ime ili samo prezime dužna je u roku od 15 dana od dana izvršenog upisa promjene u matične knjige podnijeti zahtjev za zamjenu ličnih isprava (lična karta, putna isprava, vozačka dozvola i druge isprave) nadležnom organu.

3.1.2 Postupak promjene oznake spola u Federaciji BiH

Dakle, u Federaciji Bosne i Hercegovine procedura administrativne promjene upisa spola rješava se po pravilima upravnog postupka, i započinje podnošenjem zahtjeva nadležnom organu unutrašnjih poslova, prema mjestu prebivališta osobe koja želi da promijeni spol. U pogledu sadržaja takvog zahtjeva kao i dokumentacije koju je potrebno priložiti, ilustrativne su informacije koje su dostupne na web-stranici Kantona Sarajevo.¹⁶ Podnosilac zahtjeva trebao bi u zahtjevu navesti osnovne podatke: ime i prezime, prebivalište i adresu, kontakt-telefon i e-mail, mjesto i datum podnošenja zahtjeva, broj ličnog dokumenta (lične karte ili pasoša) i svojeručni potpis.

Od potrebnih dokaza koje je stranka dužna dostaviti uz zahtjev za promjenu upisa spola navode se izvod iz matične knjige rođenih, uvjerenje o državljanstvu BiH, medicinska dokumentacija kojom je utvrđeno da je osoba promijenila spol, lična karta BiH i uvjerenje o mjestu prebivališta.

U zahtjevu je dovoljno da stranka ukratko obrazloži činjenice i da se izjasni da zahtjev podnosi radi promjene oznake spola iz dosadašnje u novu oznaku. Zakon o upravnom postupku FBiH u odredbi člana 135. stav 1. propisuje da je stranka dužna činjenično stanje na kojem zasniva svoj zahtjev iznijeti tačno, istinito i određeno. Relevantno činjenično stanje u ovom slučaju odnosi se na odluku stranke da izvrši administrativne promjene u pogledu oznake svoga spola, te lično ime podnosioca zahtjeva, što stranka potkrepljuje odgovarajućom medicinskom dokumentacijom. U tom smislu, potpuno je dovoljno da stranka u zahtjevu iznese ove odlučne činjenice koje će potkrijepiti odgovarajućim dokazima, da bi takav zahtjev bio uredan.

Navedeni dokazi bili bi dovoljni za provođenje upravnog postupka. Međutim, pogrešno bi bilo insistirati na dostavljanju isključivo originalne dokumentacije.¹⁷ S obzirom da je činjenica državljanstva podložna promjenama, zahtjev da se priloži uvjerenje o državljanstvu BiH može biti opravdan potrebom da se na nesumnjiv način utvrdi da li je podnosilac zahtjeva državljanin BiH i time legitimiran da se o njegovom zahtjevu odlučuje. Međutim, u slučaju da stranka posjeduje samo ovje-

¹⁶ <https://ap.ks.gov.ba/administrativni-postupak/promjena-spola-i-utvrdivanje-identiteta> Pristupljeno 1.3.2022. godine.

¹⁷ Iz navedenih informacija sa web-stranice Kantona Sarajevo proizlazi da je stranka dužna priložiti originalno uvjerenje o državljanstvu BiH i originalnu medicinsku dokumentaciju.

rene kopije medicinske dokumentacije, uputno je postupiti u skladu sa odredbom člana 164. stav 1. Zakona o upravnom postupku Federacije BiH koja propisuje da stranka podnosi isprave koje služe kao dokaz u originalu, mikrofilmskoj kopiji isprave ili reprodukciji te kopije, ili u ovjerenom prepisu ili ovjerenoj fotokopiji. Shodno toj odredbi, ukoliko stranka podnosi ispravu u ovjerenom prepisu, službena osoba može tražiti da stranka pokaže originalnu ispravu. Radi se o mogućnosti koja je prepuštena diskrecionoj ocjeni voditelja postupka, a ne nužnosti, pa takvu potrebu treba procijeniti u svakom pojedinačnom slučaju.

Ovdje treba imati u vidu to da su transrodne osobe za sada još uvijek dužne medicinskim ispravama dokazivati činjenicu promjene spola. Medicinski zahvati kojima se transrodne osobe podvrgavaju nesumnjivo ostavljaju emotivni i psihološki trag, pa je potrebno sa posebnom pažnjom postupati i ne izlagati takve osobe dodatnim poteškoćama u toku upravnog postupka. Medicinska dokumentacija u ovjerenoj fotokopiji, za koju službena osoba ne utvrdi evidentnu sumnju da nije vjerna originalu, može biti dostatan dokaz relevantne činjenice, te u takvim slučajevima, kada ništa ne upućuje na sumnju u pogledu vjerodostojnosti takve dokumentacije, nedostatak originalnih primjeraka ne može biti razlog za odbijanje zahtjeva.

Nadalje, s obzirom da su kantonalna ministarstva unutrašnjih poslova nadležna za vođenje ovih upravnih postupaka, te da upravo ona vode evidencije o činjenicama u pogledu izdavanja ličnih karata i uvjerenja o mjestu prebivališta – nedostatak takvih dokaza priloženih uz zahtjev ne bi trebao biti razlog za odbacivanje ili odbijanje zahtjeva. Razlog je taj što je odredbom člana 134. stav 3. Zakona o upravnom postupku FBiH propisano da je službena osoba koja vodi postupak obavezna pribaviti po službenoj dužnosti podatke o činjenicama o kojima službenu evidenciju vodi organ nadležan za rješavanje.

Zakon o ličnom imenu FBiH u članu 16. stav 1. propisuje da se promjena ličnog imena neće odobriti osobi protiv koje se vodi krivični postupak, ili osobi koja je osuđena za krivično djelo dok kazna nije izvršena, ili dok traju pravne posljedice osude, osobi za kojom je raspisana međunarodna potraga, kao ni osobi za koju se utvrdi da je zahtjev podnijela radi izbjegavanja obaveza utvrđenih aktom nadležnih organa. Pozitivni propisi ne poznaju ovakvu zabranu kada je u pitanju promjena oznake spola, pa stoga nije svrsishodno od stranke tražiti dokaze o nevođenju krivičnog postupka ili druge dokaze kojima bi se utvrđivale navedene činjenice. Ovakvo zakonsko rješenje je logično, jer promjena imena može imati utjecaja na krivični postupak, na posljedice osude, na mogućnost izvršenja potjernice ili na izbjegavanje određenih obaveza, dok promjena oznake spola sama po sebi takve posljedice ne može proizvesti. Međutim, kako je stavom 2. Zakona propisano da radi utvrđivanja navedenih činjenica nadležni organ koji vodi postupak (promjene imena) vrši odgovarajuće provjere u svojim evidencijama i u evidencijama koje vode tužilaštva, kao i provjeru putem Interpola, voditelj postupka bi mogao, ukoliko pozitivno odluči o promjeni oznake spola,

nakon donošenja rješenja izvršiti iste provjere, te po potrebi obavijestiti nadležne organe o činjenici izvršene promjene oznake spola, a da to ne utiče na efikasnost i ekonomičnost trajanja samog postupka.

Nakon što zaprimi uredan zahtjev, organ je dužan odlučiti po zahtjevu stranke. U navedenim predmetima u pravilu nije potrebno provoditi poseban ispitni postupak u smislu odredbe člana 140. Zakona o upravnom postupku FBiH, pa kada nema razloga zbog kojih se rješenje ne bi moglo donijeti bez odgode, organ je dužan donijeti rješenje po zahtjevu i dostaviti ga stranci u što je moguće kraćem roku, a najkasnije u roku od 30 dana računajući od dana predaje urednog zahtjeva, shodno odredbi člana 216. stav 1. Zakona o upravnom postupku FBiH.

Kao što je prethodno navedeno, Uputstvo o načinu vođenja matičnih knjiga u Federaciji BiH izričito propisuje da kantonalno ministarstvo unutrašnjih poslova za utvrđivanje činjenica značajnih za upis promjene oznake spola obavezno koristi medicinsku dokumentaciju koja se odnosi na promjenu spola. Važeće zakonodavstvo ne precizira koja obavezna medicinska dokumentacija je potrebna radi utvrđivanja ove činjenice, pa se u tome ustvari ogleda i najveći izazov za službene osobe koje postupaju po ovakvim zahtjevima. Voditelj postupka mora preuzeti odgovornost da zauzme stav o dostatnosti medicinske dokumentacije, pri čemu nema na raspolaganju bilo kakvo normativno očitovanje o tome koja medicinska dokumentacija je dovoljna i odgovarajuća za pozitivno odlučivanje o zahtjevu. S obzirom da se radi o pitanju za čije je utvrđivanje ili ocjenu potrebno stručno znanje kojim službena osoba koja vodi postupak ne raspolaže, očekivano je da će službene osobe odrediti izvođenje dokaza vještačenjem.

Nadležni organi često pribjegavaju upućivanju osoba koje vrši upis promjene spola na medicinsko vještačenje Institutu za medicinsko vještačenje zdravstvenog stanja Federacije BiH. Prema Pravilniku o kriterijima i postupku medicinskog vještačenja zdravstvenog stanja ("Službene novine Federacije BiH", broj 6/10), postupak za medicinsko vještačenje pokreće se u nadležnom odjeljenju za prvostepeni postupak medicinskog vještačenja zdravstvenog stanja Instituta, i to prema mjestu prebivališta ili boravišta fizičkog lica.¹⁸

Međutim, ovakva vještačenja mogu predstavljati dodatni teret za transrodne osobe koje su već prošle kroz proces medicinske tranzicije, posjećivale odgovarajuće ljekare, u određenim slučajevima se podvrgnule i pojedinim medicinskim intervencijama (hormonalna terapija, operativni zahvati i sl.), pa je stoga potrebno sa dužnom pažnjom ocijeniti da li je neophodno odrediti vještačenje kao radnju dokazivanja, i time ne samo podnosioca zahtjeva izložiti dodatnom teretu odlaska na vještačenje, već i prolongirati donošenje odluke.

Za takvu ocjenu može biti korisno sagledati komparativna rješenja i prakse iz država okruženja. U Republici Hrvatskoj, Nacionalno zdravstveno vijeće je

¹⁸ Miftari, E. (2017). Vodič kroz administrativnu proceduru upisa prilagodbe spola za transrodne osobe u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

nadležno za donošenje mišljenja o promjeni spola ili o životu u drugom rodnom identitetu. Shodno odredbi člana 3. stav 1. Pravilnika o načinu prikupljanja medicinske dokumentacije te utvrđivanju uvjeta i pretpostavki za promjenu spola ili o životu u drugom rodnom identitetu ("Narodne novine", broj 132/14), podnosilac zahtjeva za izdavanje rješenja o upisu promjene spola u matricu rođenih obavezan je uz zahtjev priložiti i ovo mišljenje. Pomenuti Pravilnik odredbom člana 4. propisuje da punoljetna osoba uz zahtjev prilaže:

- mišljenje/nalaz doktora medicine specijalista psihijatrije
- mišljenje/nalaz doktora medicine specijalista endokrinologije i dijabetologije, te
- mišljenje kliničkog psihologa i izvješće nadležnog centra za socijalnu skrb o osobnim i obiteljskim prilikama.

Ako je podnosilac zahtjeva dijete, roditelj ili skrbnik djeteta, obavezno je uz zahtjev priložiti sljedeću medicinsku dokumentaciju:

- mišljenje/nalaz doktora medicine specijalista dječje i adolescentne psihijatrije,
- mišljenje/nalaz doktora medicine specijalista pedijatrijske endokrinologije
- mišljenje/nalaz doktora medicine specijalista pedijatrije, te
- mišljenje kliničkog psihologa sa iskustvom na području dječje psihologije i izvješće nadležnog centra za socijalnu skrb o osobnim i obiteljskim prilikama.

Uz argumentovane zamjerke koje se mogu uputiti ovakvom normativnom rješenju, i bez namjere da predmetni propis R. Hrvatske smatramo na bilo koji način primjenjivim u postupcima koji se vode u Bosni i Hercegovini, njegove odredbe ipak mogu biti smjernica voditeljima postupka u pogledu medicinske dokumentacije koja je od značaja za donošenje pravilne i zakonite odluke u postupku. Ukoliko voditelj postupka procijeni da priložena medicinska dokumentacija po svom sadržaju odgovara činjenicama koje iznosi podnosilac zahtjeva, i da kao takva čini njegov zahtjev opravdanim, u takvim slučajevima nije nužno pribjegavati određivanju posebnog vještačenja po vještaku medicinske struke, s obzirom da je odredbom člana 157. stav 2. Zakona o upravnom postupku FBiH propisano da se kao dokazno sredstvo može upotrijebiti sve što je podesno za utvrđivanje stanja stvari i što odgovara pojedinom slučaju.

U Bosni i Hercegovini ne postoji referentni medicinski centar, odnosno ljekarski tim koji bi provodio prethirurške, hirurške i posthirurške postupke, odnosno pružao sistematski interdisciplinarni pristup prilagodbi spola. Osobe koje žele pristupiti medicinskoj prilagodbi spola obično se obraćaju centrima u Sloveniji ili Srbiji.¹⁹ S tim u vezi bitno je napomenuti da je Bosna i Hercegovina potpisnica tzv. Haške konvencije, odnosno Konvencije o ukidanju potrebe legalizacije stranih javnih isprava iz 1961. godine, a koja se primjenjuje na javne isprave izdate na području jedne države ugovornice i koje se trebaju predočiti na području druge države ugovornice. Stranim javnim ispravama, u smislu ove Konvencije, smatraju se:

¹⁹ Banović, D. et al. (2015), op. cit.

a) isprave koje je izdao sud ili službena osoba vezana za državne sudove ili javnog tužioca; b) upravne isprave; c) javnobilježničke isprave; d) službena uvjerenja stavljena na privatne isprave, kao što su navodi o registraciji, ovjera tačnosti datuma i ovjera potpisa. S obzirom da je zdravstveni nalaz upravni akt, medicinska dokumentacija iz strane države kojom se dokazuje promjena spola i zahtijeva upis promjene spola u matične knjige može se smatrati stranom javnom ispravom u smislu ove Konvencije. Bosna i Hercegovina sa nekim zemljama kao što su Hrvatska, Srbija i Crna Gora ima potpisan ugovor o međusobnom priznanju javnih isprava, odnosno Međudržavni sporazum o pravnoj pomoći u krivičnim i građanskim stvarima, te iz tih zemalja nije potrebna ovjera apostille pečatom da bi isprava bila upotrijebljena u BiH (a važi i obratno).²⁰ Dakle, službene osobe kao voditelji postupka po zahtjevu za upis promjene oznake spola mogu ove isprave koristiti kao valjane dokaz, i na temelju njih donositi odluke u upravnom postupku.

3.1.3 Postupak promjene jedinstvenog matičnog broja

Zakon o jedinstvenom matičnom broju Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 32/2001, 63/2008, 63/2011 – odluka Ustavnog suda BiH, 103/2011, 87/2013 i 84/2015) donesen je na državnom nivou. Ovim zakonom propisuje se određivanje, dodjeljivanje, upisivanje, korišćenje, evidencija, struktura, poništenje i zamjena jedinstvenog matičnog broja (u daljnjem tekstu: JMB) državljana Bosne i Hercegovine i stranih državljana u Bosni i Hercegovini.

U pogledu procesnih značajki, od ključne važnosti je odredba člana 29. ovog Zakona koja propisuje:

“Organ koji donosi rješenje o ispravci upisanog dana, mjeseca i godine rođenja kao i organ koji donosi rješenje o upisu promjene pola i potpunog usvojenja, dužan je da u roku od trideset dana od pravosnažnosti rješenja dostavi jedan primjerak rješenja nadležnom organu.

Nakon što primi rješenje iz prethodnog stava nadležni organ u roku od 15 dana poništava JMB i izdaje novi. Nadležni organ obavještava lice koje je u pitanju i organom koji donosi rješenje kako bi ih obavijestio o novom JMB.”

Kada je u pitanju Federacija BiH, postupak upisa promjene spola, pored postupka koji se vodi kod nadležnog kantonalnog ministarstva unutrašnjih poslova, podrazumijeva vođenje i dodatnog posebnog upravnog postupka radi poništenja starog i određivanja novog jedinstvenog matičnog broja.

²⁰ Miftari, E. (2017), op. cit.

Ovo je nužno jer pored oznake spola u matičnim knjigama, u strukturi jedinstvenog matičnog broja također postoji dio brojčane oznake koja se odnosi na spol.²¹ U tom smislu, nadležni matični ured će nakon zaprimanja pravosnažnog rješenja kantonalnog ministarstva unutrašnjih poslova, shodno odredbi člana 44. Zakona o matičnim knjigama Federacije BiH, donijeti rješenje o upisu promjene spola u matične knjige i potom po pravosnažnosti tog rješenja jedan njegov primjerak dostaviti nadležnom kantonalnom ministarstvu unutrašnjih poslova radi određivanja novog jedinstvenog matičnog broja. Kantonalno ministarstvo unutrašnjih poslova po službenoj dužnosti dužno je u roku od 15 dana poništiti stari jedinstveni matični broj, odrediti novi i o tome obavijestiti nadležni matični ured.

3.2 Republika Srpska

Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske

Predmet reguliranja Zakona o matičnim knjigama Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 111/2009, 43/2013 i 66/2018) suštinski je istovjetan kao u Zakonu o matičnim knjigama Federacije Bosne i Hercegovine.

Odredba člana 12. stav 1. tačka v) ovog Zakona propisuje da se u matičnu knjigu rođenih upisuje, između ostalog, i promjena spola. Međutim, za razliku od Zakona o matičnim knjigama Federacije BiH, Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske ne sadrži izričitu odredbu koja regulira upis promjene spola u matičnu knjigu rođenih. Drugim riječima, u ovom Zakonu ne postoji implicitna odredba koja bi upis promjene spola u matičnu knjigu rođenih vezala za pravomoćno rješenje ministarstva unutrašnjih poslova.

Ovakva nadležnost u zakonodavstvu Republike Srpske propisana je odredbom poglavlja II (Način vođenja matičnih knjiga), tačka 130. Uputstva o vođenju matičnih knjiga (“Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 55/10), kojom je propisano da se promjena pola upisuje u matičnu knjigu rođenih tako što se u rubriku “Naknadni upisi i zabilješke” upisuje zabilješka: “Promijenjen pol iz (navesti pol upisan po rođenju) u (navesti pol nakon promjene)“, na osnovu rješenja nadležnog organa iz člana 5. stav 2. Zakona o matičnim knjigama (naziv organa, broj

²¹ Shodno članu 4. Zakona o jedinstvenom matičnom broju BiH, JMB je individualna i neponovljiva oznaka identifikacionih podataka o licu i sastoji se od 13 cifara svrstanih u 6 grupa, i to:

I grupa dan rođenja (dvije cifre)

II grupa mjesec rođenja (dvije cifre)

III grupa godina rođenja (tri cifre)

IV grupa broj registra JMB – registraciona područja (dvije cifre)

V grupa kombinacija pola i rednog broja za lica rođena istog dana (tri cifre) – muškarci 000-499 – žene 500-999

VI grupa kontrolni broj (jedna cifra).

i datum rješenja). Rješenje iz ove tačke donosi se na osnovu medicinske dokumentacije zdravstvene ustanove koja je izvršila promjenu pola.“

Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske odredbom člana 5. stav 2. propisuje da poslove vođenja matične knjige i rješavanje u prvostepenom upravnom postupku vrši nadležni organ jedinice lokalne samouprave. Dakle, u Republici Srpskoj promjena oznake spola upisuje se u matičnu knjigu na osnovu rješenja nadležnog organa jedinice lokalne samouprave, i to tako da činjenicu promjene spola organ upisuje u posebnu rubriku (Naknadni upisi i zabilješke).

Ovakvo zakonsko rješenje problematično je iz nekoliko razloga. Prije svega, činjenica upisa promjene oznake spola nesporno se utvrđuje naknadno. Međutim, iz ovako postavljene odredbe izvodi se zaključak da će svaki budući izvod iz matične knjige rođenih, koji iz bilo kojeg razloga vadi osoba koja je promijenila spol, sadržavati prilično upadljivu napomenu koja pod određenim okolnostima može predstavljati izvor diskriminacije i osuđivanja. Prema našem shvatanju, u potpunosti je dovoljno izvršiti promjenu upisa u matičnu knjigu u dijelu koji se odnosi na rubriku “spol” (iz “M” u “Ž” ili obratno), a eventualne napomene u pogledu naknadnih upisa i zabilješki zadržati u internim evidencijama matičnog ureda.

Stoga bi svrsishodno bilo izvršiti izmjene i dopune ovog Uputstva, po uzoru na odredbu tačke 156a Uputstva o načinu vođenja matičnih knjiga Federacije BiH. Ona propisuje da se, kada se izdaje izvod iz matične knjige rođenih za osobu koja je promijenila spol i lično ime po osnovu člana 44. Zakona, u okviru podataka koji se odnose na rubrike osnovnog upisa (rubrike za lično ime i spol) upisuju samo posljednji važeći podaci, a u rubriku “Naknadni upisi i zabilješke” ne može se upisivati zabilješka koja se odnosi na izvršenu promjenu ličnog imena i spola.

Ovakva odredba predstavlja adekvatnije rješenje za pitanje upisa promjene oznake spola, s obzirom da na manje intruzivan način regulira pitanje kakve podatke će sadržavati izvod iz matične knjige rođenih, *in favorem* prava na zaštitu ličnosti i privatnosti osobe koja je izvršila promjenu spola.

Nadalje, problematičan je i dio citirane odredbe koja propisuje da se rješenje (o upisu promjene oznake spola) donosi na osnovu medicinske dokumentacije zdravstvene ustanove koja je izvršila promjenu pola. Naime, kako je predstavljeno u dijelu teksta o tranziciji, promjena spola ne mora nužno podrazumijevati promjenu koju vrši zdravstvena ustanova. Nesporno je da određena medicinska dokumentacija u upravnom postupku, shodno Uputstvu, služi za utvrđivanje traženih okolnosti. Međutim prema ovako postavljenoj odredbi, izvodi se zaključak da je upis promjene oznake spola moguć jedino onda kada je “promjenu spola” izvršila zdravstvena ustanova. Postavlja se pitanje: da li su ovakvom odredbom osobe koje žele izvršiti upis promjene oznake spola dovedene u situaciju u kojoj će takvo što biti moguće samo ako se podvrgnu medicinskom zahvatu? Uredba dalje ne propisuje niti obrazlaže šta se podrazumijeva pod “promjenom spola koju je izvršila zdravstvena ustanova”, niti se ovo pitanje uređuje drugim provedbenim propisima.

3.2.1 Postupak promjene ličnog imena u Republici Srpskoj

Zakon o ličnom imenu Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 82/19) izričito propisuje u članu 7. da se ime i prezime, ili samo ime, ili samo prezime osobe može promijeniti nakon promjene porodičnog, odnosno ličnog statusa (priznavanja očinstva, utvrđivanja, odnosno osporavanja očinstva ili materinstva, usvojenja, zaključivanja ili prestanka braka, promjene pola), ili na lični zahtjev.

Specifično za slučaj promjene spola, ovaj Zakon odredbom člana 11. propisuje da nakon promjene spola osoba može promijeniti ime i prezime, ili samo ime, ili samo prezime. O ovoj promjeni nadležni organ jedinice lokalne samouprave odlučuje u istom postupku koji je pokrenut radi upisa činjenice promjene spola osobe u matičnu knjigu rođenih. Ovakvo zakonsko rješenje, kojim se direktno propisuje vođenje jedinstvenog upravnog postupka, na adekvatan način u procesnom smislu stvara pretpostavke za ostvarivanje efikasnosti upravnog rješavanja.

Negativne pretpostavke za udovoljavanje zahtjevu su praktično iste kao i u Zakonu o ličnom imenu FBiH. Razlika postoji u pogledu nadležnosti za odlučivanje o zahtjevu, s obzirom da je odredbom člana 15. stav 1. Zakona o ličnom imenu RS propisano da o zahtjevu za promjenu ličnog imena odlučuje rješenjem nadležni organ jedinice lokalne samouprave, na čijem području podnosilac zahtjeva ima prebivalište.

Rješenje o promjeni ličnog imena dostavlja se odmah po pravosnažnosti rješenja matičaru koji vodi matične knjige za osobu koja je izvršila promjenu ličnog imena, matičaru koji vodi matične knjige u koje je upisana činjenica rođenja za dijete i bračnog supružnika osobe koja je izvršila promjenu ličnog imena, nadležnom organu unutrašnjih poslova i drugim organima nadležnim za vođenje evidencija o građanima po posebnim propisima, a sadrže podatak koji je u postupku promijenjen u skladu sa ovim Zakonom.

3.2.2 Postupak promjene oznake spola u Republici Srpskoj

S obzirom na ranije opisane nadležnosti koje propisuje odredba tačke 130. Uputstva o vođenju matičnih knjiga u vezi sa odredbom člana 5. stav 2. Zakona o matičnim knjigama, upravni postupak promjene oznake spola u matičnim knjigama pokreće se podnošenjem zahtjeva nadležnom organu jedinice lokalne samouprave na čijem području podnosilac zahtjeva ima prebivalište (odnosno

organu na čijem području se vodi matična knjiga rođenih u koju je upisan podnositelj zahtjeva, ako je podnositelj zahtjeva upisan u matične knjige u Republici Srpskoj, a tu nema prebivalište). S obzirom da je procedura suštinski jednaka onoj u Federaciji BiH, i da u tom pogledu nema značajnijih razlika između Zakona o upravnom postupku Federacije BiH i Zakona o opštem upravnom postupku Republike Srpske, u ovom pogledu primjenjivo je sve što je navedeno u tački 3.1.1.

Kao ni u Federaciji BiH, ni u Republici Srpskoj ne postoji pravni akt kojim se uređuje odnosno definira koja medicinska dokumentacija je potrebna, pa zato na nadležnom organu leži odgovornost i pravo da procijeni svaki dokaz bez ustanovljenih standarda i kriterija, ali i bez mnogo prethodnog iskustva zato što ovakvi zahtjevi nisu toliko česti.²² Problematika medicinske dokumentacije suštinski je ista kao i u Federaciji BiH, pa i u ovom slučaju vrijedi sve što je o tome prethodno napisano. Razlika postoji u odnosu na činjenicu da se rješenje (o upisu promjene oznake spola) donosi na osnovu medicinske dokumentacije zdravstvene ustanove koja je izvršila promjenu spola. Do donošenja adekvatnijeg propisa, medicinska dokumentacija koja se dostavlja uz zahtjev za promjenu oznake spola mora biti takva da svojim sadržajem voditelju postupka pruža dovoljan osnov za zaključak o tome kakva prilagodba je izvršena u medicinskom smislu. Iz dosadašnjeg iskustva nadležnih organizacionih jedinica lokalnih samouprava, medicinsku dokumentaciju iz Srbije nije bilo potrebno prevoditi i verificirati odnosno nadovjeravati, nego su bile dovoljne ovjerene fotokopije koje se prilažu uz zahtjev za ispravku činjenice u matičnoj knjizi.²³

Jednako kao u Federaciji BiH, i u Republici Srpskoj se vodi jedan upravni postupak u kojem se donosi rješenje o promjeni oznake spola, koje se zatim dostavlja nadležnom matičnom uredu zbog upisa promjene spola u matičnu knjigu rođenih. Takav upis je osnov za poništenje starog i određivanje novog jedinstvenog matičnog broja. I u ovom slučaju primjenjiva je odredba člana 29. Zakona o jedinstvenom matičnom broju BiH, pa u skladu sa njom organ koji donosi rješenje o upisu promjene spola u roku trideset dana od njegove pravosnažnosti dostavlja jedan primjerak Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske, koje je shodno odredbi člana 3. Zakona o jedinstvenom matičnom broju BiH nadležno za određivanje, poništavanje i zamjenu jedinstvenog matičnog broja u Republici Srpskoj.

Nakon što Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske primi rješenje, dužno je u roku od 15 dana poništiti jedinstveni matični broj i izdati novi, te obavijestiti podnosioca zahtjeva i organ koji je donio rješenje o novom jedinstvenom matičnom broju.

²² Miftari, E. (2017), op. cit.

²³ Ibid.

3.3 Brčko distrikt Bosne i Hercegovine

Za razliku od zakonskih rješenja u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 58/11) ne sadrži odredbe koje se odnose na promjenu oznake spola odnosno promjenu matičnog broja. Ovo je svakako nedostatak zakonskog okvira koji se treba u što skorijem roku ispraviti kroz izmjene i dopune zakona.

Međutim, unatoč nedostatku izričite odredbe koja bi se odnosila na promjenu oznake spola ili jedinstvenog matičnog broja u ovom Zakonu, potrebno je u kontekstu mogućnosti promjene oznake spola uputiti na odredbu člana 8. Zakona o matičnim knjigama Brčko distrikta BiH. Ova odredba propisuje, između ostalog, u stavu 1), da se u matičnu knjigu rođenih kod osnovnog upisa upisuju "podaci o rođenju djeteta: prezime, ime i spol (...)", dok je stavom 2) istog člana propisano da se u matičnu knjigu rođenih upisuju "kao naknadni upisi i bilješke, podaci koji se odnose na: (...) a) jedinstveni matični broj (...) n) naknade ispravke grešaka i druge promjene podataka koje se upisuju u matičnu knjigu rođenih". Ovu odredbu treba dovesti u vezu sa odredbom člana 2. stav 2) istog Zakona, kojom je propisano da se u matične knjige upisuju i činjenice rođenja, državljanstva, zaključenja braka, smrti i druge zakonom predviđene činjenice i promjene u vezi s njima.

Iz navedenih odredbi možemo zaključiti da je kategorija spola zakonom predviđena kao činjenica koja se upisuje u matične knjige u Brčko distriktu BiH, pa je promjenu oznake spola moguće tretirati kao naknadnu promjenu ranijeg upisa. Ovakvo rješenje svakako nije zadovoljavajuće, tim više što je u potpunosti neharmonizirano sa zakonskim rješenjima u entitetima, i što građanima Brčko distrikta, ako ne onemogućava, onda definitivno ograničava i umanjuje pravo na jednostavnu, transparentnu i efikasnu administrativnu uslugu koja bi kao takva trebala da se podrazumijeva.

U sastavu Vlade Brčko distrikta BiH funkcionira Odjeljenje za javni registar, koji obavlja stručne, administrativne i druge poslove iz nadležnosti Vlade koji se odnose, između ostalog, i na provođenje zakona i propisa nadležnih tijela i institucija BiH i Distrikta iz oblasti javnih registara pod nadzorom i uputstvima gradonačelnika. U okviru Odjeljenja za javni registar formirano je i Pododjeljenje za lične dokumente, koje u okviru svoje nadležnosti obavlja i poslove vođenja upravnog postupka iz oblasti jedinstvenog matičnog broja, te zaprima zahtjeve za određivanje i poništavanje JMB-a i obrađuje ih kako po zahtjevu stranaka tako i po službenoj dužnosti. Također, u okviru ovog Odjeljenja funkcionira i Pododjeljenje za matičnu evidenciju u čiji djelokrug rada spada i vođenje matičnih knjiga, odnosno vršenje redovnih i naknadnih upisa, ispravki i promjena u matičnim knjigama.

Shodno navedenom, osobe koje žele promijeniti oznaku spola u Brčko distriktu BiH bile bi upućene na podnošenje zahtjeva Pododjeljenju za matičnu evidenciju, uz koji bi morale priložiti odgovarajuće priloge. Temeljem tog zahtjeva i

priloga, Pododjeljenje bi u skladu sa Zakonom o upravnom postupku Brčko distrikta BiH trebalo provesti upravni postupak i odlučiti o zahtjevu, a zatim po službenoj dužnosti dostaviti rješenje o izvršenoj promjeni Pododjeljenju za lične dokumente, radi poništavanja ranijeg i određivanja novog jedinstvenog matičnog broja. Nakon što bi ovaj postupak bio završen, Pododjeljenje za lične dokumente bi po službenoj dužnosti trebalo obavijestiti podnosioca zahtjeva i Pododjeljenje za matičnu evidenciju o novododijeljenom jedinstvenom matičnom broju.

Pored problema sa kojima se susreću voditelji postupaka u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, u Brčko distriktu BiH situaciju dodatno usložnjava nedostatak konkretnih zakonskih i podzakonskih akata kojima bi se na precizan način definirali procesni aspekti, rokovi i način postupanja kod ovakvih zahtjeva. Stoga je izmjena legislativnog okvira Brčko distrikta BiH u ovom pogledu krajnje neophodna.

Promjenu imena u Brčko distriktu BiH uređuje Zakon o ličnom imenu Brčko distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 08/02 i 29/05), i njegove odredbe u bitnom se ne razlikuju od osnovnih odredbi entitetskih zakona o ličnom imenu. Član 8. stav 1. ovog Zakona propisuje da stanovnik Distrikta ima pravo da promijeni lično ime, odnosno samo ime ili samo prezime. O zahtjevu za promjenu ličnog imena odlučuje Odjeljenje za javni registar Vlade Brčko distrikta BiH u skladu sa odredbama Zakona o upravnom postupku.

4. OSVRT NA PRAKSU

4.1 Presude Evropskog suda za ljudska prava u korist transrodnih osoba

Predmeti pred Evropskim sudom za ljudska prava (dalje u tekstu: ESLJP) ne-rijetko se tiču ostvarivanja prava na pravno priznanje rodnog identiteta. Određeni broj presuda doticao se obaveze država da učestvuju u pokrivanju troškova medicinskih tretmana transrodnih osoba, prava na penziju, heteroseksualni brak nakon tranzicije, a u jednom dijelu presuda ESLJP se osvrtao na pitanje zakonodavnog okvira koji bi regulisao proces promjene pola, uključujući pitanja koja sežu od obaveze medicinskog tretmana do prava na pravno priznanje kroz promjenu oznake spola u ličnim dokumentima. U nastavku donosimo ilustrativne primjere presuda ESLJP-a u kojima su utvrđene povrede prava podnosilaca zagarantovana Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (dalje u tekstu: Konvencija).

ESLJP je u svojim presudama opisivao rodni identitet kao “jedno od najintimnijih područja privatnog života”²⁴, kao samostalno “pravo”²⁵, kao “temeljni aspekt prava na poštivanje privatnog života”²⁶ i kao “jedan od osnovnih elemenata samoodređenja”²⁷, povezujući ga sa “pravom na spolno samoodređenje”, koje je *per se* aspekt prava na poštivanje privatnog života.²⁸

Pri razmatranju presuda ESLJP-a kao vrhovnog tumača Konvencije, uvijek je potrebno imati u vidu da Konvencija u Bosni i Hercegovini ima izniman značaj, zato što je u Ustav Bosne i Hercegovine ugrađena kao ustavni princip,²⁹ a ujedno predstavlja i međunarodni sporazum koji je Bosna i Hercegovina ratificirala. Evropska konvencija je, i kao ustavni princip i kao ratificirani međunarodni sporazum te kao jedan od nosivih stupova državne strukture Bosne i Hercegovine, zajedno sa principom demokratije, vladavine prava i slobodnih izbora, direktno primjenjiva, odnosno “samoizvršiva” i hijerarhijski iznad drugih ustavnih odredbi, odnosno kako je to Ustavom i utvrđeno – “iznad svakog drugog prava”.³⁰

²⁴ Van Kück protiv Njemačke, predstavka br. 35968/97

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ Y.Y. protiv Turske, predstavka br. 14793/08

²⁸ Ibid.

²⁹ Prava i slobode predviđene u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. (Član II/2. Ustava Bosne i Hercegovine)

³⁰ Vehabović, F. (2006). Odnos Ustava Bosne i Hercegovine i Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Sarajevo: Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije (ACIPS)

Iako se radi o konkretnim slučajevima, rezonovanje ESLJP-a u presudama koje slijede može poslužiti kao univerzalno primjenjiv putokaz ka dobrim praksama u postupanju u sličnim situacijama, te kao referentni okvir za razumijevanje opsega zaštite koju transrodnim osobama pruža Konvencija.

4.1.1 X protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, predstavka br. 29683/16

Podnosilac predstavke u ovom predmetu bila je transrodna osoba iz Sjeverne Makedonije (u momentu podnošenja predstavke Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija) koja nije prošla procedure promjene spola, i koja je preko šest godina učestvovala u postupku za promjenu oznake spola u matičnoj knjizi rođenih.

Podnosilac X rođen je 1987. godine i pri rođenju mu je pripisan ženski spol. Godine 2010. u specijalističkoj zdravstvenoj ustanovi u Beogradu, R. Srbija, dobio je dijagnozu “transeksualnosti” i započeo hormonsku terapiju, pripremajući se za hiruršku operaciju promjene spola iz ženskog u muški.

U junu 2011. godine podnio je zahtjev pred domaćim tijelima za promjenu ličnog imena i prezimena, kojem je udovoljeno. Međutim, u njegovim ličnim dokumentima oznaka o spolu i matični broj ostali su nepromijenjeni. U julu 2011. godine podnio je zahtjev za promjenu podataka o spolu. Registar matičnih knjiga pri Ministarstvu pravde odbio je ovaj zahtjev jer podnosilac nije dostavio dokaze iz kojih bi bilo moguće utvrditi da je promijenio spol. Podnosilac se žalio na takvu odluku, navodeći da važeće zakonodavstvo ne sadrži odredbe koje bi propisivale takve uslove. Njegova žalba je odbijena. Upravni sud mu je potom u junu 2013. godine poništio drugostepenu odluku i predmet vratio na ponovni postupak, uz napomenu da u drugostepenom rješenju nije precizirano koji su to relevantni dokazi na osnovu kojih je organ uprave mogao donijeti odluku o zahtjevu podnosioca. Istog mjeseca, X je izvršio mastektomiju (operativni zahvat uklanjanja dojki) i nastavio sa hormonskom terapijom. U ponovnom postupku, Registar matičnih knjiga zatražio je mišljenje Instituta za sudsku medicinu, koji je konstatovao da, iako operacija spolnih organa još uvijek nije obavljena, podnosilac predstavke pokazuje jasne muške karakteristike, te njegov zahtjev treba biti prihvaćen. Ministarstvo zdravstva je u postupku isticalo da ne postoje propisi koji reguliraju ovo pitanje, ali da treba uzeti u obzir prethodne medicinske intervencije.

Zahtjev podnosioca odbijen je i po drugi put, sa obrazloženjem da Registru nije pružen dokaz o tome da je zaista došlo do promjene spola podnosioca predstavke. Ministarstvo pravde je dobilo njegovu žalbu na ovakvu odluku. Upravni sud je ponovo poništio drugostepenu odluku i ponovo vratio predmet, zato što tuženi organ nije sudu dostavio spis predmeta. U konačnici, Registar je odbio zahtjev podnosioca, ovaj put se oglasivši nenadležnim za postupanje. Ministarstvo je potvrdilo ovu odluku. Podnosilac predstavke je u toku postupka postupa-

jućim organima dostavljao više izvještaja koji potiču iz perioda od 2012. do 2016. godine, u kojima su psiholozi utvrdili da je dugotrajnost procedure po zahtjevu za pravnim priznanjem rodnog identiteta podnosioca predstavke imala negativne posljedice na njegovo psihosocijalno i mentalno zdravlje i svakodnevni život.

ESLJP je u odluci utvrdio da se pritužbe podnosioca predstavke odnose na nedostatak regulatornog okvira za zakonsko priznanje rodnog identiteta, i na zahtjev da takvo priznanje bude uslovljeno potpunom operacijom prilagodbe spola. Primarno pitanje na koje je trebalo odgovoriti, prema razumijevanju ESLJP-a, jeste da li je država propustila da ispuni svoju pozitivnu obavezu da uspostavi efikasan i pristupačan postupak, sa jasno definisanim uslovima, kako bi osigurala pravo na poštivanje privatnog života podnosioca predstavke. Odgovor na to pitanje odlučujuće je za drugi aspekt predstavke, naime, da je podnosilac bio primoran da se podvrgne potpunoj hiruskoj operaciji promjene spola kako bi promijenio oznaku spola u matičnim knjigama.

ESLJP je utvrdio da u domaćem zakonodavstvu ne postoji odredba koja bi eksplicitno dopuštala izmjenu podataka o spolu u matičnoj knjizi, za razliku od promjene podataka o ličnom imenu ukoliko je ono promijenjeno. Nadalje, zakonodavstvo nije propisalo uslove i procedure koje bi bilo potrebno primijeniti, što je potvrdio Upravni sud. Također, ne postoji ni zakonska odredba koja bi nedvosmisleno propisala nadležnost određenog organa da odlučuje o zahtjevu za promjenu upisa spola. ESLJP je ispitao navode Vlade da je odredbom člana 22. stav 2. Zakona o registru propisano da je dozvoljena ispravka i izmjena podataka u matičnoj knjizi, sa ustanovljenom nadležnosti Registra da postupa na dva načina: greške može ispravljati neposredno Registar, a upisi se mogu mijenjati i na osnovu posebne odluke tijela odgovarajuće nadležnosti, kao preduslova za traženu promjenu. S obzirom da je podnosilac predstavke tražio promjenu oznake spola koji mu je dodijeljen pri rođenju i kao takav upisan u matičnu knjigu, postupak je trebao biti proveden na drugi prethodno opisani način. Ovo je bio pristup Registra koji je u dva navrata odbio zahtjev za promjenom oznake spola podnosioca predstavke u matičnoj knjizi iz ženskog u muški, zbog odsustva dokaza koji bi potvrdili promjenu spola. Međutim, ESLJP je utvrdio da Registar nije specificirao prirodu tih dokaza, iako je zatražio od Ministarstva zdravstva da specificira prirodu dokaza i nadležne organe koji bi bili kompetentni da potvrde promjenu spola. Upravni sud se osvrnuo na ovaj propust prilikom prvog vraćanja predmeta na ponovni postupak. ESLJP je pridao značaj činjenici da Vlada nije predočila nijedan dokaz da su ova pitanja, uključujući postupak pribavljanja odgovarajućih dokaza, uređena zakonom ili da je postojala praksa u ovom pogledu. U odnosu na navod Vlade da je Registar mogao prihvatiti sudsku odluku Upravnog suda kojom bi se priznao novi rodni identitet podnosioca, ESLJP je napomenuo da taj sud nije isključio mogućnost osnovanosti zahtjeva, iako ga je razmatrao u dva navrata i vraćao na ponovno postupanje organu uprave. ESLJP je također istaknuo da nije irelevantna ni činjenica da je organ naknadnom odlukom iz februara 2018. godine – šest i po

godina nakon što je podnosilac predstavke podnio zahtjev – utvrdio da nije nadležan da odlučuje o njegovom zahtjevu.

ESLJP je na osnovu svega navedenog izveo zaključak da trenutni zakonski okvir Makedonije za pravno priznanje rodnog identiteta ne daje odgovor na niz važnih pitanja. Među njima je postojanje i priroda uslova koje podnosilac treba ispuniti kako bi promijenio oznaku spola u službenim evidencijama. Domaći zakon se ne bavi ovim pitanjem, a sudu nisu predloženi dokazi da postoji bilo kakva (a kamoli razrađena) praksa koja bi odredila takve uslove. Podnosilac predstavke je tvrdio da je bio prinuđen da se podvrgne potpunoj operaciji prilagodbe spola kako bi promijenio oznaku spola u matičnoj knjizi. Čak i uz pretpostavku da su rani zaključci upravnih organa možda upućivali na takav zaključak, ESLJP je primijetio da tokom cijelog postupka nije zauzet nikakav definitivni stav po ovom pitanju. U momentu donošenja odluke ESLJP-a u ovom predmetu, upravni postupak je i dalje bio u toku. Shodno tome, ESLJP je primijetio da bi svaki zaključak o tome da li bi podnosilac predstavke, kao predoperativna transrodna osoba podvrgnuta djelimičnom hirurškom zahvatu, bio pravno priznat u skladu sa svojim preferiranim spolom bio vrlo blizak spekulaciji.

ESLJP je zaključio da okolnosti ovog slučaja otkrivaju pravne praznine i ozbiljne nedostatke koji su podnosioca predstavke doveli u situaciju uznemirujuće neizvjesnosti u pogledu njegovog privatnog života i priznavanja njegovog identiteta. Dugotrajnost postupka, za što isključivu odgovornost snose nacionalne vlasti, ima dugoročne negativne posljedice po mentalno zdravlje podnosioca predstavke. ESLJP je utvrdio da postojeći pravni okvir u Makedoniji ne predviđa “brze, transparentne i pristupačne procedure” za transrodne osobe, za promjenu upisanog spola u matičnim knjigama.

U svjetlu navedenog, ESLJP je utvrdio povredu prava iz člana 8. Konvencije (pravo na poštovanje privatnog života), zbog nedostatka regulatornog okvira koji bi osigurao pravo na poštovanje privatnog života podnosioca predstavke.³¹

4.1.2 X i Y protiv Rumunije, predstavka br. 2145/16 I 20607/16

Podnosioci predstavke u ovom predmetu su X i Y, dva transrodna muškarca koji su tražili pravno priznavanje roda u Rumuniji, u vidu izmjena svojih zakonskih oznaka roda, imena i jedinstvenih matičnih brojeva. Oba podnosioca su se identificirali kao muškarci od rane mladosti, a u određenom periodu prošli su

³¹ X protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, predstavka br. 29683/16, dostupno na <https://hudoc.echr.coe.int> (pristupljeno 17.3.2022. godine)

određene medicinske procedure kao što je mastektomija i hormonska terapija. Oba podnosioca su nakon toga pokrenuli postupke pred nacionalnim sudovima, prvi podnosilac tražeći samo pravno priznavanje roda, a drugi pored toga i dozvolu da se podvrgne operativnom zahvatu. Sudovi su odbili prvog podnosioca sa obrazloženjem da sudska praksa ESLJP-a dozvoljava državama članicama da zahtijevaju da se osoba podvrgne operativnom tretmanu potvrđivanja spola prije nego što podnese zahtjev za pravno priznavanje roda. Iz istog razloga odobren je samo prvi zahtjev drugog podnosioca, koji je dobio dozvolu da se podvrgne operaciji genitalija, ali bi nakon toga morao proći kroz dodatni sudski postupak kako bi dobio pravno priznanje roda.

Prvi podnosilac predstavke je potom otišao u Veliku Britaniju, gdje je nakon nekoliko godina boravka dobio potvrdu o priznavanju spola. Međutim, ova potvrda se ne može koristiti kao identifikacioni dokument, pa je ostala nepodudarnost između njegove (ženske) rumunske lične karte i njegovog (muškog) administrativnog identiteta u Velikoj Britaniji. Ova nepodudarnost ga je izložila ranjivosti i diskriminaciji, te je djelovala kao prepreka njegovim profesionalnim advokatskim ambicijama.

Drugi podnosilac predstavke je shvatio eksperimentalnu prirodu i finansijsku cijenu operacije u Rumuniji, kao i njenu invazivnost. Stoga je odlučio pokrenuti drugi sudski postupak za traženje priznavanja spola bez operacije. Ovaj zahtjev je odbijen. Nakon ove presude, drugi podnosilac predstavke je na kraju bio podvrgnut operaciji genitalija. Shodno tome, nacionalni sudovi su prihvatili njegov treći zahtjev za priznavanje spola.

ESLJP je u ovom slučaju utvrdio povredu člana 8. (pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života) Konvencije.

Sud je utvrdio da su domaći sudovi stavili podnosiocima predstavke koji se nisu željeli podvrgnuti operaciji promjene spola pred "nemoguću dilemu": ili su morali da se podvrgnu operaciji suprotno vlastitoj prosudbi, i time odustati od punog ostvarivanja svog prava na poštovanje vlastitog fizičkog integriteta – ili su morali da se odreknu priznavanja svog rodnog identiteta, što takođe potpada pod okvir poštovanja privatnog života. Po mišljenju Suda, ovo je poremetilo pravičnu ravnotežu koju države potpisnice trebaju postići između općeg interesa i pojedinačnih interesa dotičnih osoba. Sud je utvrdio da odbijanje države da pravno prizna rod podnosioca predstavke i bez operativnog zahvata predstavlja neopravdano miješanje u njihovo pravo na poštivanje njihovog privatnog života.³²

³² X i Y protiv Rumunije, predstavka br. 2145/16 i 20607/16, dostupno na <https://hudoc.echr.coe.int> (pristupljeno 10.3.2022. godine)

4.1.3 Rana protiv Mađarske, predstavka br. 40888/17

Jafarizad Barenji Rana u momentu podnošenja predstavke bio je izbjeglica iz Irana koji se zatekao u Mađarskoj. Bezuspješno se obraćao mađarskim organima, konkretno Uredu za imigracije i državljanstvo, sa zahtjevom da promijeni pravni status imena i spola. Ured je odbio takav zahtjev uz obrazloženje da predmetna pitanja potpadaju pod nadležnost Ureda registrara za rođenja, vjenčanja i smrti (pandan matičnim uredima u Bosni i Hercegovini). Međutim, s obzirom da je podnosilac predstavke rođen u IR Iran, nije imao nikakav upis u matičnu knjigu rođenih u Mađarskoj, što se posljedično ne može ni na koji način izmijeniti. Podnosilac predstavke tražio je sudsko preispitivanje odluke. Upravni i radni sud u Budimpešti odbio je njegov zahtjev sa obrazloženjem da je upravni organ pravilno postupio, s obzirom da je morao smatrati da u konkretnom predmetu nije primjenjiva mađarska upravna nadležnost.

Sud je utvrdio povredu člana 8. Konvencije (pravo na poštivanje privatnog života), nalazeći da nije postignuta pravična ravnoteža između javnog interesa i prava podnosioca predstavke na poštivanje njegovog privatnog života, zbog odbijanja da mu se omogući pravno priznavanje roda. Posebno je primijetio da je domaći sistem priznavanja spola isključio podnosioca predstavke samo zato što nije imao upis u matičnu knjigu rođenih u Mađarskoj, u situaciji u kojoj je promjena u registru matičnih knjiga način kojim se pravno vrši promjena imena i oznake spola. Za ESLJP ovo je značilo da su domaće vlasti odbile zahtjev podnosioca samo formalno sagledavajući okolnosti slučaja, bez ispitivanja njegove situacije i slijedom toga bez ocjene o ravnoteži sukobljenih interesa. Posebno, domaće vlasti nisu uzele u obzir činjenicu da je podnosiocu priznat status izbjeglice upravo zato što je progonjen zbog transrodnosti u matičnoj državi. U ovakvim okolnostima, ESLJP je utvrdio da nije bilo razumno očekivati da podnosilac potražuje priznanje spolne prilagodbe i promjenu imena u vlastitoj državi. S tim u vezi, ESLJP u presudi izričito potvrđuje princip da Konvencija štiti prava koja nisu teoretska ili iluzorna, već da takva zaštita mora biti praktična i efektivna.³³

4.1.4 Y.T. protiv Bugarske, predstavka br. 41701/16

Predmet Y.T. protiv Bugarske odnosio se na transrodnu osobu koja je poduzela korake ka izmjeni svog fizičkog izgleda, i čiji je zahtjev za priznanje rodne

³³ Rana protiv Mađarske, predstavka br. 40888/17, dostupno na <https://hudoc.echr.coe.int> (pristupljeno 10.3.2022. godine)

prilagodbe (iz ženskog u muški rod) odbijen na sudovima u Bugarskoj. Podnosilac predstavke je tvrdio da je postao svjestan svog muškog rodnog identiteta tokom adolescencije, i da je u društvu živio kao muškarac. On se u predstavi žalio na odbijanje bugarskih sudova da izvrše promjene njegovih ličnih podataka koji se odnose na spol, ime, patronim i prezime u matičnim knjigama.

ESLJP je utvrdio povredu člana 8. Konvencije (pravo na poštivanje privatnog života), nalazeći da je odbijanje bugarskih vlasti da priznaju promjenu rodnog identiteta podnosioca predstavke, bez navođenja relevantnih i dovoljnih razloga za takvu odluku i bez objašnjenja zbog čega je bilo moguće u drugim slučajevima prihvatiti istovjetne zahtjeve, predstavljalo neopravdano miješanje u pravo podnosioca predstavke na poštivanje njegovog privatnog života. Sud je posebno konstatirao da su sudske vlasti utvrdile da je podnosilac počeo proces rodne tranzicije, mijenjajući svoj fizički izgled, i da je njegov društveni i porodični identitet već duže vrijeme bio identitet muškarca. Međutim, unatoč tome smatrali su da je u interesu javnosti da se pravna prilagodba spola ne dozvoli, bez navođenja tačne prirode ovog javnog interesa, pri čemu nisu razmatrali balans između tog interesa i prava podnosioca da njegov rodni identitet bude pravno priznat. ESLJP je ovakvu činjenicu okarakterizirao kao rigidnost u obrazloženju domaćih sudova, koja je podnosioca predstavke kroz nerazuman i kontinuiran vremenski period stavila u nepovoljnu poziciju, u kojoj je bio izložen osjećaju ranjivosti, poniženja i anksioznosti.³⁴

4.1.5 S.V. protiv Italije, predstavka br. 55216/08

Ovaj predmet odnosio se na odbijanje italijanskih vlasti da odobre transrodnoj ženi da promijeni svoje muško ime, zato što se u momentu podnošenja zahtjeva za promjenu imena još uvijek nije bila podvrgnula operaciji promjene spola, i zato što još uvijek nije imala konačnu sudsku odluku koja bi potvrdila prilagodbu spola. U maju 2001. godine Okružni sud u Rimu dozvolio je podnositeljici predstavke da se podvrgne procesu prilagodbe spola. Međutim, prema važećim propisima, ona nije mogla promijeniti svoje ime sve dok sud ne potvrdi da je operacija izvršena i dok ne donesene konačnu odluku o njenom rodnom identitetu, što je i učinio u oktobru 2003. godine.

ESLJP je utvrdio povredu člana 8. Konvencije (pravo na poštivanje privatnog života). Konkretno, utvrdio je da nemogućnost podnositeljice predstavke da ostvari promjenu imena u vremenskom periodu od dvije i po godine, na osnovu toga što proces tranzicije spola nije završen operacijom promjene spola, pred-

³⁴ Y.T. protiv Bugarske, predstavka br. 41701/16, dostupno na <https://hudoc.echr.coe.int> (pristupljeno 10.3.2022. godine)

stavlja propust države da osigura pravo podnositeljice predstavke na poštivanje njenog privatnog života. Po mišljenju ESLJP-a, rigidna priroda sudskog postupka za priznavanje rodnog identiteta transrodnih osoba, kakva je bila na snazi u to vrijeme, ostavila je podnositeljicu predstavke – čiji su fizički izgled i društveni identitet već dugo bili ženski – kroz nerazumno dug vremenski period u anomalnoj poziciji koja može izazvati osjećaj ranjivosti, poniženja i anksioznosti. ESLJP je dalje zaključio da je zakonodavstvo izmijenjeno 2011. godine, što je rezultiralo time da više nije potrebna druga sudska odluka u postupku, za potvrdu promjene spola osoba koje su bile podvrgnute operaciji, a izmjena u matičnim knjigama sada bi mogla biti naložena od strane sudije u odluci kojom se odobrava operacija.³⁵

4.1.6 *Van Kück protiv Njemačke,* *predstavka br. 35968/97*

Podnositeljica predstavke se žalila ESLJP-u na nepravilnost sudskog postupka vođenog po njenom zahtjevu za naknadu troškova koje je imala uslijed poduzetih mjera spolne prilagodbe, a u kojem postupku je tužila privatno zdravstveno osiguranje. Pored toga, smatrala je da su osporene sudske odluke povrijedile njeno pravo na poštivanje njenog privatnog života.

ESLJP je odlučujući po njenoj predstavi utvrdio povredu prava na pravično suđenje iz člana 6. stav 1. Konvencije. Prema shvatanju ESLJP-a, njemački sudovi su trebali tražiti dodatna pojašnjenja od medicinskog vještaka. U pogledu navoda Apelacionog suda o uzrocima stanja podnositeljice predstavke, ESLJP je smatrao da nije moguće tvrditi da je bilo nečeg proizvoljnog ili hirovitog u odluci da se podvrgne operaciji promjene spola, i da je podnositeljica već bila podvrgnuta takvoj operaciji u momentu kada je Apelacioni sud donio svoju odluku. Postupak, u cjelini, nije zadovoljio zahtjeve pravičnog saslušanja.

ESLJP je također utvrdio povredu prava na poštivanje privatnog života iz člana 8. Konvencije. U presudi je ESLJP naveo da se, budući da je rodni identitet jedan od najintimnijih aspekata privatnog života svake osobe, činilo nesrazmjernim zahtijevati od podnositeljice predstavke da dokaže medicinsku neophodnost liječenja. Sud je smatrao da u konkretnom slučaju nije postignuta pravična ravnoteža između interesa osiguravajućeg društva s jedne strane, i interesa pojedinca s druge strane.³⁶

³⁵ S.V. protiv Italije, predstavka br. 55216/08, dostupno na <https://hudoc.echr.coe.int> (pristupljeno 10.3.2022. godine)

³⁶ Van Kück protiv Njemačke, predstavka br. 35968/97, dostupno na <https://hudoc.echr.coe.int> (pristupljeno 10.3.2022. godine) Van Kück protiv Njemačke, predstavka br. 35968/97, dostupno na <https://hudoc.echr.coe.int> (pristupljeno 10.3.2022. godine)

4.2 Modeli pravnog priznavanja rodnog identiteta – dobre prakse

4.2.1 Malta

U literaturi i diskusijama o pravima transrodnih osoba i zakonskim rješenjima koja prate ostvarivanje tih prava, često se kao primjer dobrih rješenja uzima zakonodavstvo Republike Malte.

Inicijalna zakonska regulacija koja se odnosila na postupke pravnog priznavanja roda uvedena je u R. Malti izmjenama i dopunama Građanskog zakonika 2004. godine. Prema ovim izmjenama i dopunama, preduslov za priznanje promjene rodnog identiteta bila je ireverzibilna promjena spola, a prepoznavanje promjene rodnog identiteta nije se proširivalo na brak.

Predmetne odredbe stavljene su van snage 2015. godine kada je usvojen Zakon o rodnom identitetu, rodnom izražavanju i spolnim karakteristikama.³⁷ Ovim Zakonom normativno je prepoznato pravo na rodni identitet za sve građane Malte, kroz priznavanje prava na:

- priznavanje njihovog rodnog identiteta,
- slobodan razvoj ličnosti u skladu sa njihovim rodnim identitetom,
- pravo da se prema njima postupa u skladu sa njihovim rodnim identitetom, i da budu identificirani na taj način u dokumentima koji ukazuju na njihov identitet,
- tjelesni integritet i fizičku autonomiju.

Zakon o rodnom identitetu, rodnom izražavanju i spolnim karakteristikama omogućava pravno priznanje rodnog identiteta na temelju samoodređenja i tjelesnog integriteta. Za većinu osoba starijih od 16 godina ovo znači da im je za promjenu oznake spola dovoljna obična notarski obrađena izjava volje u pisanom obliku, koja se zatim upisuje u odgovarajuće javne registre kao javna isprava. Direktor/ica Ureda javnog registra³⁸ zatim daje ovlaštenje za izmjenu upisa u matičnim knjigama, što dalje omogućuje promjenu odgovarajućeg upisa u drugim identifikacionim dokumentima kao što su pasoš, lična karta i vozačka dozvola. U odnosu na mlađe maloljetnike (osobe mlađe od 16 godina), postupak podrazumijeva da se roditelji sa zahtjevom za promjenu oznake spola moraju obratiti

³⁷ Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act, Zakon XI iz 2015. godine, sa izmjenama koje su izvršene Zakonom XX iz 2015., LVI iz 2016. i XIII iz 2018. godine. Integralni tekst propisa dostupan na: <https://legislation.mt/eli/cap/540/eng/pdf> Pristupljeno 14.3.2022. godine.

³⁸ Ured javnog registra (Public Registry Office) je državni organ R. Malte nadležan između ostalog za vođenje evidencija u pogledu matičnih knjiga rođenih, vjenčanih, umrlih i registar usvojenja.

sudu u ime svog djeteta. Sud zatim donosi odluku i dostavlja je direktoru/ici Javnog registra radi izmjena u matičnoj knjizi rođenih.

Zakon o rodnom identitetu, rodnom izražavanju i spolnim karakteristikama pored navedenog sadrži odredbe prema kojima niko nije dužan da pruži dokaz o izvršenoj operativnoj (hirurškoj) proceduri potpune ili djelimične spolne prilagodbe, hormonalnoj terapiji ili bilo kojem drugom psihijatrijskom, psihološkom ili medicinskom zahvatu radi korištenja prava na rodni identitet. Ovo se odnosi i na djecu, iako sud u odgovarajućem postupku može zatražiti vještačenje kako bi utvrdio da je maloljetna osoba sposobna za dobrovoljni pristanak na promjenu.

Prema ovom Zakonu, osoba može ostvariti pristup pravnom priznanju rodnog identiteta čak i ako je u bračnoj zajednici, i u tom smislu će moći izmijeniti podatke u matičnoj knjizi vjenčanih kako bi podaci u tom registru odgovarali imenu i rodnom identitetu osobe. Za ovakvu izmjenu nije potrebna bilo kakva dozvola niti odobrenje bračnog druga, s obzirom da se rodni identitet smatra pravom svakog pojedinca. Zakon također omogućava priznavanje rodnog identiteta osoba kojima je odobrena međunarodna zaštita prema Zakonu o izbjeglicama. Pritvorene osobe također imaju mogućnost pravnog priznanja roda za vrijeme pritvora, na osnovu izjave koja je data pred notarom u slučaju da nemaju pristup redovnim zakonskim procedurama o priznanju rodnog identiteta.

Izmjenama i dopunama ovog Zakona iz 2016. godine (Zakon br. LVI), Malta je depatologizirala transrodnost. Zakonodavstvo Malte u ovom pogledu osigurava da depatologizacija ne interferira sa pravom na pristup zdravstvenim uslugama koje su specifične za transrodne osobe.

U julu 2015. godine Vlada R. Malte usvojila je LGBTIQ Akcioni plan 2015–2017. koji je uključivao obavezu uvođenja alternativne spolne oznake, pored dotadašnjih oznaka “M” i “F” (male – female, muško – žensko), na ličnim dokumentima – pasošu i ličnoj karti. U septembru 2017. godine uvedena je mogućnost određivanja alternativne oznake “X”, koja je dostupna svim osobama koje imaju pravo na maltešku ličnu kartu ili pasoš. Odabir oznake “X” podrazumijeva da je osoba odlučila da ne odredi svoj spol na ličnim dokumentima. U tom slučaju, pravno priznat spol ostat će onaj koji je naveden u matičnoj knjizi rođenih. Osobe koje se odluče za ovakvu opciju umjesto odgovarajućih oznaka “M” ili “F” obavezne su položiti prisegu pred notarom, koji je ujedno i povjerenik za prisege.³⁹ Izjava odnosno potvrda prisege potom se predaje odgovarajućim državnim organima – Uredu za lične karte i Uredu za pasoše u okviru državne agencije Identity Malta, nakon čega se podnosiocu zahtjeva izdaje nova lična karta ili pasoš, sa oznakom “X”.

³⁹ U određenim pravnim sistemima, povjerenik za prisege (Commissioner for Oaths) je osoba koja je ovlaštena da svjedoči potpisivanju bitnih pravnih dokumenata, uključujući pravno relevantne izjave koje se daju pod zakletvom.

4.2.2 Danska

Iako je Republika Malta vjerovatno na najliberalniji način zakonski regulisala prava transrodnih osoba, ona nije usamljen primjer. Čak i prije usvajanja prethodno opisanog maltežanskog Zakona o rodnom identitetu, rodnom izražavanju i spolnim karakteristikama, Danska je poduzela određene legislativne korake ka afirmaciji načela samoodređenja pri određivanju rodnog identiteta.

U danskom pravnom sistemu, još od 1968. godine svakoj osobi koja ima prijavljeno prebivalište u Danskoj dodjeljuje se desetocifreni broj socijalnog osiguranja u sistemu centralnog registra osoba. Posljednja cifra u ovom broju odnosi se na spol, pri čemu se neparni brojevi dodjeljuju osobama biološki pripisanog muškog spola, a parni brojevi osobama kojima je pripisan ženski spol.

Godine 2014. usvajanjem izmjena Zakona o sistemu matičnih knjiga (Act on the Civil Registration System), u Danskoj je omogućeno pravno priznanje rodnog identiteta na osnovu samoodređenja. Kada je stupio na snagu, ovaj zakon bio je prvi takve vrste u Evropi.

Najznačajnija odredba izmjena i dopuna ovog Zakona propisala je da će Ministarstvo finansija i unutrašnjih poslova na osnovu pisanog zahtjeva dodijeliti novi broj socijalnog osiguranja osobi koja smatra da pripada suprotnom spolu. Dodjela novog broja socijalnog osiguranja uslovljena je davanjem pisane izjave da je želja za novim brojem socijalnog osiguranja zasnovana na osjećaju pripadnosti suprotnom spolu i da je osoba prošla kroz šestomjesečni period "refleksije" (u smislu razmišljanja o takvoj odluci), od dana podnošenja zahtjeva na razmatranje. Podnošenje zahtjeva za promjenu oznake spola odnosno za dodjelu novog broja socijalnog osiguranja nije moguća osobama koje u vrijeme podnošenja zahtjeva nisu navršile 18 godina života.

Iako se generalno može posmatrati kao pionirski korak u legislativnom oživotvorenju principa samoodređenja rodnog identiteta u Evropi, efekti ovih izmjena i dopuna su ograničeni, a zamjerke koje se upućuju ovakvom zakonskom rješenju odnose se na potpuno isključenje maloljetnika iz primjene zakona, na dužinu trajanja šestomjesečnog "perioda refleksije", ograničenje priznanja rodnog identiteta u binarnom muško/ženskom modelu, nedostatak bilo kakvih odredbi koje bi pružale zakonsku zaštitu radnopravnih pitanja i činjenicu da se ne povećava pristupačnost zdravstvenoj njezi u Danskoj.⁴⁰

⁴⁰ Više u: Dietz, C. (2018). Self-declaration of legal gender status in Denmark. Leeds: University of Leeds School of Law.

4.2.3 *Irska*

Zakonodavna regulacija pitanja priznanja rodnog identiteta u Irskoj rezultat je sudske odluke u predmetu Vrhovnog suda Irske u kojem je stranka bila Lydia Foy, transrodna žena koja je podnijela zahtjev za promjenom oznake spola u matičnoj knjizi rođenih. Nakon što je njen zahtjev Registrar rođenih, vjenčanih i umrlih odbio, Lydia se obratila Vrhovnom sudu Irske koji je svojom odukom utvrdio povredu prava podnositeljice iz člana 8. Konvencije. Vrhovni sud je utvrdio da je irsko zakonodavstvo u ovoj oblasti nekompatibilno sa Konvencijom. Irska vlada prvobitno je izjavila žalbu protiv ovakve odluke koju je naknadno povukla, nakon čega je formirana savjetodavna grupa sa zadatkom da da preporuke za nova zakonska rješenja. S obzirom da duži vremenski period nije bilo nikakvih pomaka u pogledu novih zakonskih rješenja, Lydia se ponovo obratila Vrhovnom sudu u februaru 2013. godine, sa zahtjevom da se država obaveže da joj omogući izmjenu u matičnoj knjizi rođenih, u kojoj će njen spol biti označen kao ženski, odnosno da je država povrijedila irski Ustav i Konvenciju, uslijed propuštanja da joj omogući efektivan pravni lijek zbog povrede njenih prava. Nakon 21 godine pravne bitke, u julu 2015. godine usvojen je Zakon o priznanju rodnog identiteta (Gender Recognition Act).

Donošenjem ovog zakona ukinut je zahtjev za pribavljanjem obavezne popratne medicinske dokumentacije psihijatra i endokrinologa, te je uvedeno načelo samoodređenja, pri čemu se formalnopravno priznanje rodnog identiteta daje kroz izdavanje potvrde o priznanju roda (Gender Recognition Certificate) koju izdaje organ socijalne zaštite. Na ovaj način obezbijeđeno je državno priznanje rodnog identiteta u svim okolnostima. Potvrda se koristi prilikom podnošenja zahtjeva za promjenama oznake spola u matičnim knjigama.

5. REZULTATI MAPIRANJA

Imajući u vidu nadležnost za odlučivanje u upravnim postupcima povodom zahtjeva za promjenu oznake spola, dostavljeni su zahtjevi za pristup informacijama svim kantonalnim ministarstvima unutrašnjih poslova, Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske, kao i Odjeljenju za javni registar Vlade Brčko distrikta BiH. Zahtjev je sadržavao upit da li je u periodu od 1. januara 2017. godine do dana zaprimanja zahtjeva naslovljeni organ zaprimio zahtjeve za upis promjene oznake spola u ličnim dokumentima, te ukoliko jeste koliko je takvih zahtjeva zaprimljeno i na koji način su riješeni.

Do okončanja teksta zaprimljen je dio odgovora:

- Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske dostavilo je odgovor u kojem se navodi da su u navedenom periodu na području Republike Srpske zahtjev za promjenu podataka (ime, JMB i dr.) zbog promjene pola podnijela dva lica uz prilaganje potrebnih dokaza, prvenstveno novi izvod iz matične knjige rođenih kojim se potvrđuje da je promjena pola evidentirana u matičnim knjigama. Oba zahtjeva su pozitivno riješena i izvršene su sve promjene u evidencijama koje su u nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, te su izdata nova lična dokumenta.
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Srednjobosanskog kantona dostavilo je informaciju da u periodu od 1. januara 2017. do 25. februara 2022. godine nije bilo zaprimljenih zahtjeva za upisom promjene oznake spola u ličnim dokumentima.
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Zeničko-dobojskog kantona dostavilo je informaciju da u traženom periodu nije imalo zaprimljenih zahtjeva shodno članu 44. Zakona o matičnim knjigama ("Službene novine Federacije BiH", broj 37/12 i 80/14), u vezi sa tačkom 8. Uputstva o načinu vođenja matičnih knjiga ("Službene novine Federacije BiH", broj 51/13, 55/13, 82/13 i 6/15).
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Kantona 10 dostavilo je informaciju da u periodu od 1. januara 2017. godine do dana zaprimanja zahtjeva za pristup informacijama nije zaprimilo niti jedan zahtjev za upis promjene oznake spola u ličnim dokumentima.
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Posavskog kantona dostavilo je informaciju da u traženom periodu nije imalo zaprimljenih zahtjeva vezanih za upis promjene oznake spola u ličnim dokumentima.
- Ministarstvo za unutrašnje poslove Bosansko-podrinjskog kantona dostavilo je informaciju da u periodu od 1. januara 2017. godine do dana

zaprimanja zahtjeva za pristup informacijama nije imalo zahtjeve za upis promjene oznake spola u ličnim dokumentima.

- Ministarstvo unutrašnjih poslova Zapadnohercegovačkog kantona dostavilo je informaciju da u traženom periodu nije zaprimilo niti jedan zahtjev za upis promjene oznake spola u ličnim dokumentima.
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Unsko-sanskog kantona dostavilo je informaciju da na području Unsko-sanskog kantona nije bilo zahtjeva za upisom promjene oznake spola u ličnim dokumentima.
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Hercegovačko-neretvanskog kantona dostavilo je informaciju da nije imalo zahtjeva za upis promjene oznake spola u ličnim dokumentima.
- Odjeljenje za javni registar Vlade Brčko distrikta BiH dostavilo je informaciju da u periodu od 1. januara 2017. godine do dana zaprimanja zahtjeva za pristup informacijama nije zaprimilo zahtjev za upis promjene oznake spola u ličnim dokumentima.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Tuzlanskog kantona i Ministarstvo unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo, do dana okončanja rada na mapiranju nisu dostavili tražene informacije.

6. PREPORUKE

Ad.1 U okviru primjene pozitivnih propisa prilikom odlučivanja po zahtjevima za promjenu oznake spola dosljedno primjenjivati međunarodno uspostavljene standarde ljudskih prava, sadržane u međunarodnim dokumentima (Yogyakarta principi, preporuke Vijeća Evrope, sudska praksa ESLJP-a) i domaćem zakonodavstvu (Zakon o zabrani diskriminacije, Konvencija...).

Ad.2 Primjenjivati odredbe domaćeg procesnog zakonodavstva (Zakon o upravnom postupku FBiH, Zakon o opštem upravnom postupku RS, Zakon o upravnom postupku Brčko distrikta BiH) u dijelu u kojem se odnose na formu dokaza, način pribavljanja dokaza i ocjenu dokaza, imajući uvijek u vidu širu sliku, izvan rigidnih tumačenja zakonskog teksta.

Ad.3 U postupcima po zahtjevima za promjenu oznake spola razviti praksu brzog, transparentnog i efikasnog postupanja, u skladu sa načelima upravnog postupka. Ovo podrazumijeva postupanje koje neće stavljeti prevelik teret na podnosioca zahtjeva u pogledu pribavljanja potrebne dokumentacije koju predaje uz zahtjev, kao i postupanje u najkraćim razumno mogućim rokovima, ne duže od zakonskih rokova.

Ad.4 U toku postupka omogućiti ili lično inicirati uključenje transrodne osobe kao podnosioca zahtjeva u maksimalnom obimu, te razmotriti mogućnost i potrebu uključivanja organizacija koje se bave zaštitom i unapređenjem prava transrodnih osoba.

Ad.5 Kontinuirano se formalno i neformalno educirati u pogledu ljudskih prava transrodnih osoba i sprečavanja rodno zasnovane diskriminacije.

Ad.6 Pravna promjena spola trebala bi biti regulisana kroz donošenje odgovarajućih zakonskih i provedbenih propisa na nivou entiteta, kantona i Brčko distrikta BiH, kako bi se na sistemski i sveobuhvatan način propisala procedura promjene oznake spola u ličnim dokumentima, na osnovu vlastitog zahtjeva transrodne osobe i prava na samoodređenje, bez zahtjeva za prethodnim medicinskim intervencijama, te kako bi se definisale smjernice zdravstvenim radnicima o postupanju sa transrodnim osobama.

Ad.7 Normativna rješenja iz prethodne preporuke trebala bi sadržavati odredbe koje se tiču priznavanja pravnih posljedica promjene spola, prava na upis promjene spola, imena, jedinstvenog matičnog broja u odgovarajuće registre i lične dokumente, nadležnost za postupanje po zahtjevima, ulogu medi-

cinskih stručnjaka (ljekarske komisije za davanje mišljenja o promjeni spola na osnovu zahtjeva zainteresovane osobe), način prikupljanja medicinske dokumentacije i druge relevantne odredbe kojima bi se na sveobuhvatan način regulisale procedure i uslovi za postupanje po zahtjevima, u skladu sa standardima istaknutim u međunarodnim dokumentima i presudama ESLJP-a, antidiskriminacijskom zakonodavstvu, u cilju potpune zaštite i omogućavanja ostvarivanja punog obima prava transrodnih osoba.

Ad.8 BiH treba usvojiti i implementirati mjere iz Akcionog plana za unapređenje ljudskih prava i osnovnih sloboda LGBTI osoba u BiH za period 2021–2023. koje se tiču medicinskih i pravnih aspekata prilagodbe spola.

Ad.9 Potrebno je usvojiti i provesti zakone i provedbene propise na nivou entiteta, kantona i Brčko distrikta BiH kojima bi se definisale dužnosti medicinskih institucija da uspostave timove, opreme zdravstvene ustanove i obuče stručnjake/inje koji bi mogli pratiti proces i voditi medicinske procedure prilagodbe spola u BiH, kao i obaveza zavoda za zdravstveno osiguranje da troškove ovih procedura pokrivaju iz zdravstvenog osiguranja.

7. LITERATURA

Publikacije, članci

Borić, R., ur. (2007) *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.

Banović, D. et al. (2015). *Život van zadatih normi: Transrodnost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Lezbijska organizacija Rijeka "LORI", ur. (2012). *Put u prostranstvo, Transrodnost, transeksualnost, rodna normativnost*. Rijeka: LORI.

Todorović, J., Lazić, S.D. (2020). *Vodič kroz tranziciju za trans osobe u Srbiji*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.

Miftari, E. (2017). *Vodič kroz administrativnu proceduru upisa prilagodbe spola za transrodne osobe u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vehabović, F. (2006). *Odnos Ustava Bosne i Hercegovine i Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, Sarajevo: Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije (ACIPS)

Dietz, C. (2018). *Self-declaration of legal gender status in Denmark*. Leeds: University of Leeds School of Law.

Sudske presude ESLJP

Van Kück protiv Njemačke, predstavka br. 35968/97

Y.Y. protiv Turske, predstavka br. 14793/08

X protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, predstavka br. 29683/16

X i Y protiv Rumunije, predstavka br. 2145/16 I 20607/16

Rana protiv Mađarske, predstavka br. 40888/17

Y.T. protiv Bugarske, predstavka br. 41701/16

S.V. protiv Italije, predstavka br. 55216/08

Propisi

Zakon o jedinstvenom matičnom broju BiH (“Službeni glasnik BiH”, br. 32/2001, 63/2008, 63/2011 – odluka Ustavnog suda BiH, 103/2011, 87/2013 i 84/2015)

Zakon o zabrani diskriminacije BiH (“Službeni glasnik BiH”, broj 59/09 i 66/16)

Zakon o matičnim knjigama Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH”, broj 37/12 i 80/14)

Uputstvo o načinu vođenja matičnih knjiga Federacije BiH (“Službene novine FBiH”, br. 51/13, 55/13, 82/13 i 6/15)

Zakon o ličnom imenu Federacije BiH (“Službene novine FBiH”, broj 7/12)

Zakon o upravnom postupku FBiH (“Službene novine FBiH”, br. 2/98 i 48/99)

Pravilnik o kriterijima i postupku medicinskog vještačenja zdravstvenog stanja (“Službene novine Federacije BiH”, broj 6/10)

Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 111/2009, 43/2013 i 66/2018)

Uputstvo o vođenju matičnih knjiga (“Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 55/10)

Zakon o ličnom imenu Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 82/19)

Zakon o opštem upravnom postupku Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 13/02, 87/07 – ispr., 50/10 i 66/18)

Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta BiH (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, broj 58/11)

Zakon o upravnom postupku Brčko distrikta BiH (“Sl. glasnik Brčko distrikta BiH”, br. 48/2011 – prečišćen tekst, 21/2018 i 23/2019)

Zakon o ličnom imenu Brčko distrikta BiH (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, broj 08/02 i 29/05)

O AUTORU

Nedim Seferović je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu stekao zvanje diplomiranog pravnika. Živi u Bihaću gdje i radi kao advokat. Duži niz godina je profesionalno i privatno angažiran na promociji, zaštiti i unapređenju ljudskih prava i osnovnih sloboda pojedinaca/ki i marginaliziranih grupa, kroz publicistički rad, učesće u zagovaračkim procesima i kampanjama, kao i kroz pružanje pravnih usluga. Kontakt e-mail: nedimseferovic@gmail.com

O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU

Sarajevski otvoreni centar (SOC) radi na unapređivanju ljudskih prava, posebno položaja i ljudskih prava LGBTI osoba i žena u Bosni i Hercegovini, i to interpretacijom, predstavljanjem i zastupanjem autentičnih iskustava osoba koje trpe kršenja ljudskih prava i neravnopravan položaj te zagovaranjem pravnih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih promjena u svim oblastima života. Ovdje ćemo istaći samo neka postignuća koja se odnose na ravnopravnost LGBTI osoba i žena. Pored psihosocijalnog i pravnog savjetovanja, nastavili smo voditi jedini LGBTI medij u državi – portal www.lgbti.ba. Organizovali smo treninge: za policiju, tužilaštva i sudove, sa fokusom na teme zločina iz mržnje, govora mržnje i primjene antidiskriminacionog prava; za medicinske stručnjake/stručnjakinje i zdravstvene radnike i radnice, sa fokusom na transspecifičnu i trans-inkluzivnu prilagodbu spola; za LGBTIQ zajednicu. Intenzivno smo radili na stvaranju lokalne institucionalne mreže podrške LGBTI osobama u Kantonu Sarajevo, unapređenju regulacije biomedicinski potpomognute oplodnje u Federaciji BiH, pravima radnica u vezi sa diskriminacijom na osnovu spola i porodijskog odsustva, uvođenju rodno senzitivnog jezika u parlamente i univerzitete, usvajanju i implementaciji kantonalnih gender akcionih planova, ali i podizanju svijesti o rodno zasnovanom nasilju u BiH. Tokom proteklih godina, nekoliko naših zakonodavnih i policy inicijativa ušlo je u vladinu ili parlamentarnu proceduru. Naš zagovarački fokus usmjerili smo na pitanja politika za ravnopravnost žena i LGBTI osoba u BiH, na pitanja reproduktivnih prava žena i muškaraca, roditeljstva u kontekstu usklađivanja privatnog i poslovnog segmenta života, slobode okupljanja LGBTI osoba i unapređivanja institucionalnog okvira za zaštitu od nasilja i diskriminacije, te namjeravamo da nastavimo rad na pitanjima koja se tiču transrodnih osoba, interspolnih osoba, istospolnih zajednica, njihove društvene inkluzije, ali i položaja LGBTI osoba u obrazovanju, zdravstvu, radu i zapošljavanju. Tokom proteklih godina provodili smo i medijske kampanje, koje su dosegle preko milion bh. građana i građanki, a organizovali smo i LGBTI filmski festival Merlinka koji od 2021. godine postaje lokalni festival Kvirhana, u saradnji sa Tuzlanskim otvorenim centrom.

Više o našem radu možete pronaći na www.soc.ba.

Ova publikacija izlazi u okviru edicije Ljudska prava, koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar.

